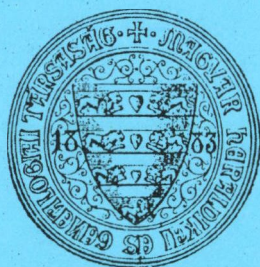

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

CSIZI ISTVÁN, DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

NYOLCVANADIK KÖTET
2008/4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVIII

E számunk szerzői

Draskóczy István, Dr. egyetemi docens (ELTE BTK)
Federmayer, Frederik, egyetemi docens (Komenski Univerzitie, Bratislava/Pozsony)
Jaczkó Sándor, teológus, kánonjogász (Nyírlövő)
Kolthay István, kutató, Keszthely
Pandula Attila, Dr. egyetemi docens (ELTE BTK)
Rainer Pál muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Szemán Attila, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron)
Vitek Gábor, levéltáros (Fejér megyei Levéltár)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TURUL

LXXX. évfolyam

2008/4. füzet

Szerkesztik: CSIZI ISTVÁN, DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA

Szerkesztőségi titkár: LACZLAVIK GYÖRGY

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

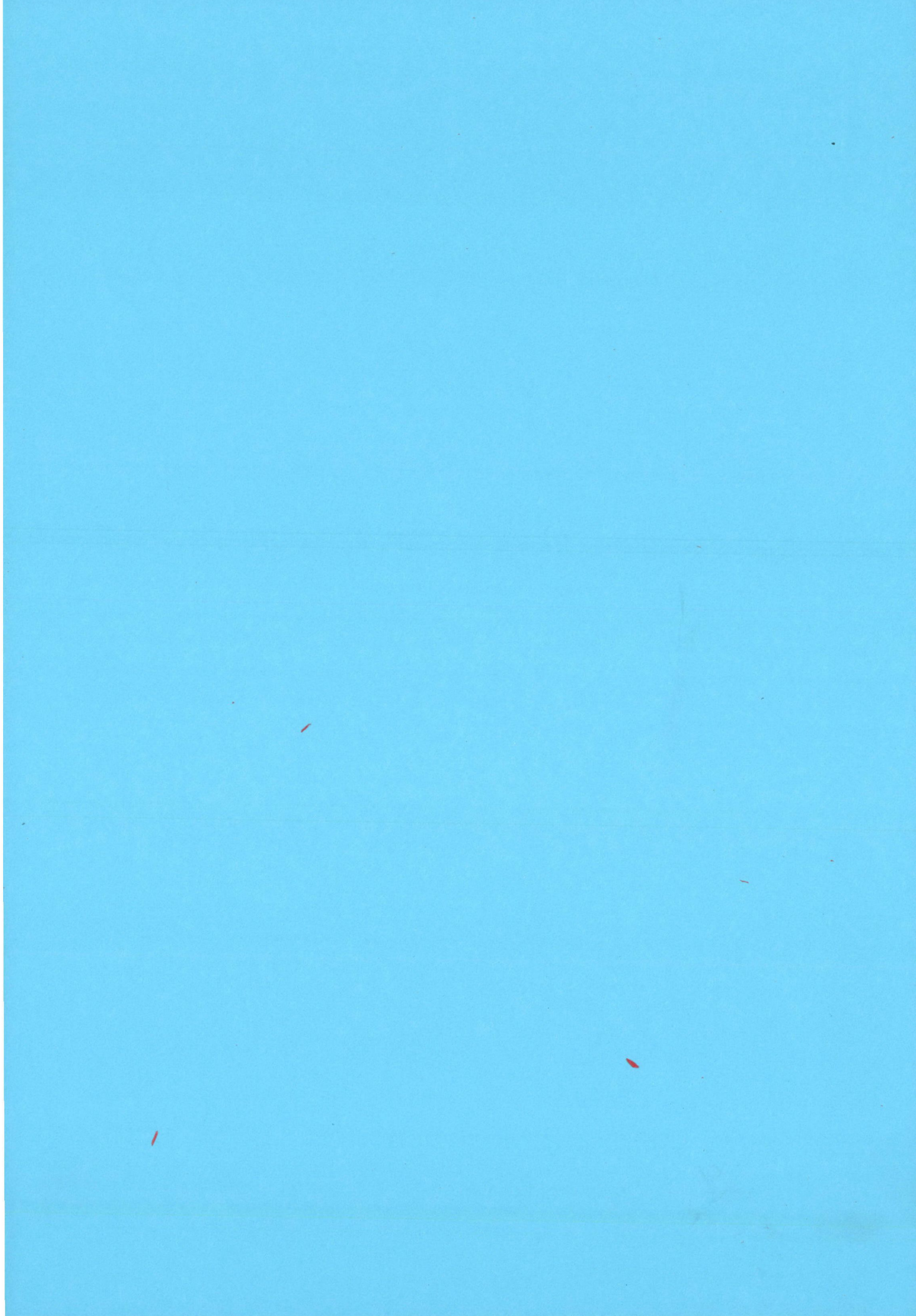
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

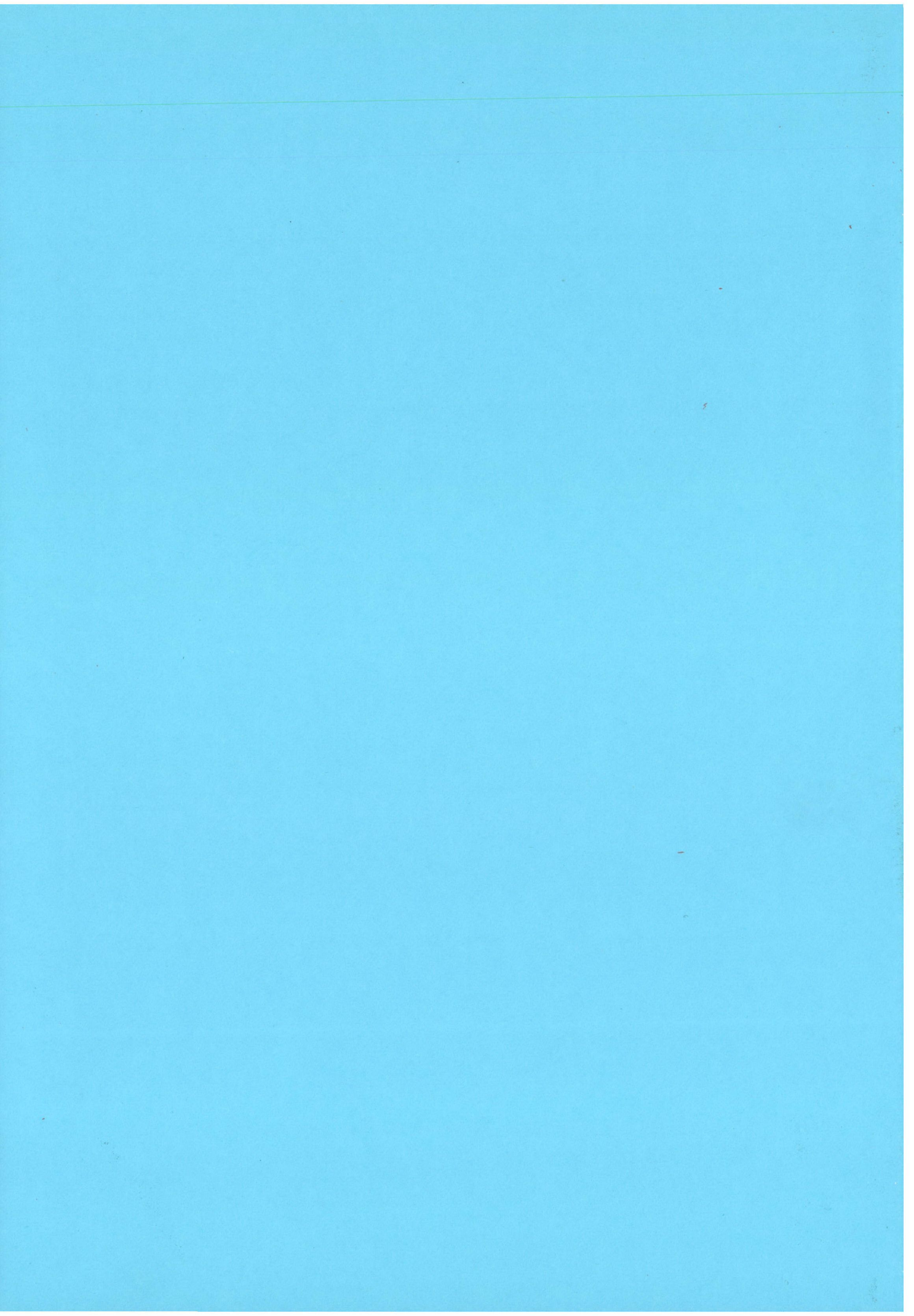
Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

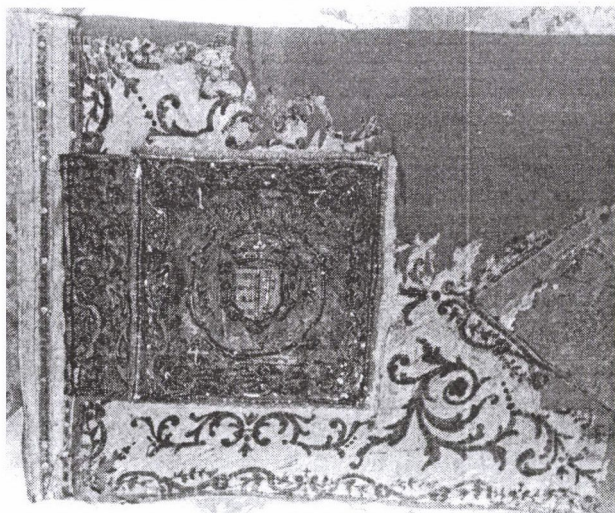

FEJÉR VÁRMEGYEI INSURGENS ZÁSZLÓK HERALDIKAI VONATKOZÁSAI

A székesfehérvári Szent István Király Múzeum történeti emlékei közt öt Fejér vármegyei nemesi felkelési zászló maradt fenn.¹ Legkorábbi darabja – amint azt az igényesen hímzett mütárgy aranszínű felirata is mutatja – az 1742. esztendei vármegyei insurrectio alkalmával készült, az osztrák örökösödési háború (1740–1748) korát, a két-két, 1797-es és 1810-es datálású zászló a Napóleon elleni nemesi felkelések időszakát idézik a zászlógyűjteményben. Az első nemesi felkelés csapatai 1742 márciusában, a Nyitra vármegyei Holics mellett vereséget szenvedtek a porosz haderőtől. Noha a Körmenten 1797-ben összesereglett tábor egy hónapig gyakorlatozott, a campoformiói béke létrejöttével (1797. október 17.) harc nélkül oszlott szét. Magyarországon 1809-ben hirdettek utoljára nemesi felkelést. A hasonló erejű osztrák haddal egyesülő, ám elégtelenül felszerelt és korszerűtlen magyar nemesi felkelési sereg – némi létszámfölénye ellenére – Győr alatt megsemmisítő vereséget szenvedett a francia hadaktól (1809. június 14.).²

Fejér vármegye címeres pecsétjének első ismert, önálló megjelenítése, pontosabban zászlón történő ábrázolása az 1742. évi nemesi felkelési zászlón látható. Eredeti, téglalap alakú része 57×50 centiméter, kiegészített fecskefarkú nagysága 130×94 centiméter. Anyaga kétlapos vörös selyemdamaszt, a kiegészítés teljesen kifakult, nyers színű selyemdamaszt. Az 1980-as évek derekán készült múzeumi állapotfelmérés során megállapították, hogy csupán az eredeti zászló részben hímzett és festett – egykor kétlapos – középrésze maradt fenn, a kizárólag festett pótlás egy anyagból készült. Ebből is következik, hogy az alsó mező és körben a fecskefarkok rész napjainkra már teljesen hiányzik. Az elveszett zászlórúdhoz kapcsolódó textilrész a pótlás szövete adja. A kelme belső oldalán érzékelhető, hogy a molyrágta lyukakkal telített toldás eredetileg is bordó színű volt. A zászló eredeti nagyságáról a 19. század második felében készített javítás tanúskodik. Ebben az időben jelentek meg az első szintetikus színezékek, amelyek színtartósága nem volt időtálló. Így történt, hogy a modern festékekkel festett se-

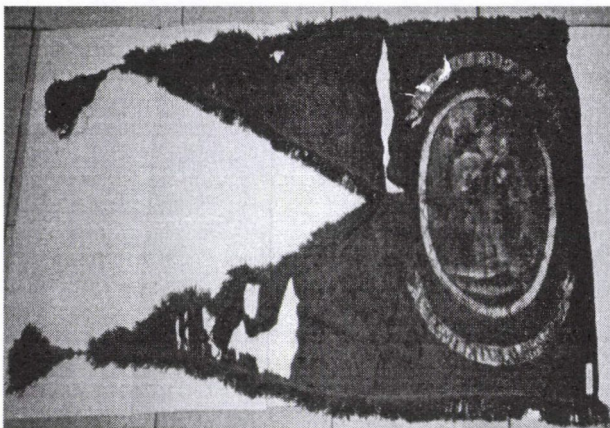
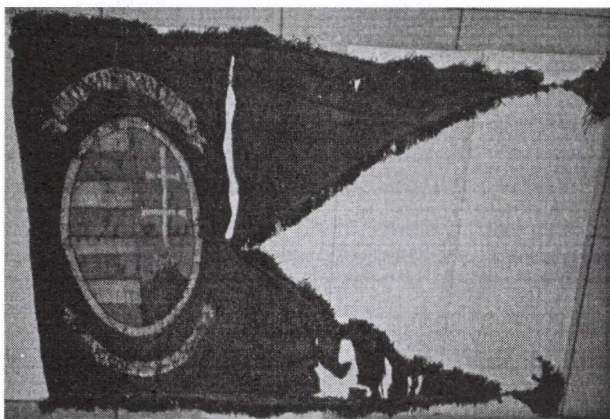

Fejér vármegye nemesi felkelésének zászlaja (1742)

lyemszínezés az idők folyamán lebomlott s fakó drapp színű lett. Szakadozott és hiányos állapotban is alapvető tárgyi kútforrás, ugyanis az eredeti zászló nagyságáról és festett díszítéséről tesz tanúbizonyságot. Egyik oldalán arany- és – napjainkra erőteljesen befeketedett – ezüstszállal hímzett koronás magyar kiscímer látható, körülötte felirat: „PRO HAC VITAM ET SANGUINEM” (életünket és vérünket). A címer felett hímzett szalagmo-

Fejér vármegye 1797. évi nemesi felkelésének nagyobb zászlaja

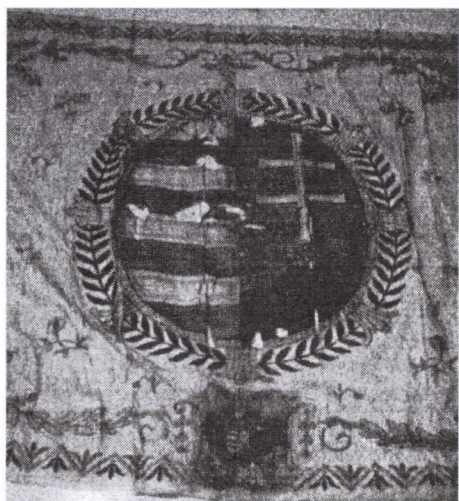
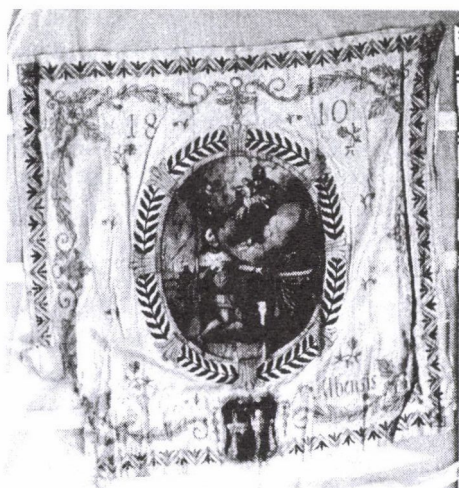
Fejér vármegye 1797. évi nemesi felkelésének kisebb zászlaja

tívum: „MARIA THE REG HUN” (MARIA THERESIA REGINA HUNGARIAE, Mária Terézia Magyarország királynője). Az aranyfeliratú évszámot az ábrázolás körül, a négy sarokban helyezték el, mindegyik szám után pontot hímezve. Másik oldalán tűhímzéssel, selyem-, ezüst- és aranszállal, nagyigényű munkával készített Fejér vármegye címere, amelynek pajzstalpát kiegészít-

tették a gróf, utóbb herceg Esterházy család kardot és virágcsokrot tartó koronás griff madarával. A hímzés domborításához pergamencsíkokat használtak. A zászlón ízléses hatást értek el a különféle öltéstípusok és a fémszálak leöltési technikáinak kombinálásával. A címer feletti szalagdísz felirata: „PROTEGE ET CONSERVA” (oltalmazd és őrizd), az évszámot a másik oldalhoz hasonlóan itt is az ugyanolyan elrendezésű aranyfelirat mutatja. Az utóbb felkerült zöld színű zászlószalagon ezüstrojttal, koszorúba foglalt hímzett felirat található: „MARIA THERESIA COMITATUS ALBENSIS 1797.” (Mária Terézia Fejér vármegye), másik oldalon: „PRO DEO, REGE ET PATRIA” (Istenért, királyért és hazáért).³ Restaurátori szakvélemény alapján kívánatos lenne az eredeti zászlótöredék – alapos tisztítással kiegészített – átfogó restaurálása: a felszakadt arany- és ezüstszálak visszavarrása eredeti helyükre, az elszakadt lánc- és vetülékfonalak selyemszállal történő megerősítése, az eredeti részek alátámasztása selyemerősítéssel. A pótolttal helyett új kiegészítés készítése, amely teljesen független lenne az eredeti zászlótól, ezzel a „másolattal” megőrizhető lenne a zászló eredeti alakja és nagysága.

A nagyobb, 1797-es datálású fecskefarkú zászló mérete 120×80 centiméter. Anyaga egylapos, jelenleg drapp, halványbarna színű selyemdamaszt körben selyemrojttal, de a visszahajtott részeknél látható eredeti zöld színe. Állapota megfelelő; a selyem hibátlan, s festett részei is puhák, hiánytalanok. Mindkét oldala azonos: a zászló közepén elhelyezett, az eredeti selyemre festett olajfestményen német-római kétfejű koronás sas mindkét lábával kardot fog, mellének közepén, „gyomrában” koronás magyar kiscímer, felirata kizárólag a festmény alatt található évszám. Az enyhén szakadozott és szennyezett, halványzöld színű bársony zászlószalagot aranszínű rojt és díszszalag keretezi, végén babérágak között aranyfittes hímzett felirat: „Pro Deo, Rege et Patria”, átellenben: „Maria Theresia Comitatus Albensis Anno 1797.” A zászlót 1988-ban tisztították, restaurálása nem szükséges, ugyanakkor a zászlószalag teljes körű rekonstrukciója javasolt: mosás, a szakadozott szalagok felvarrása, a hímzés megerősítése, szükség szerint az aranszalagok vegyszeres tisztítása.

A másik, ugyanezen esztendőből származó fecskefarkú példány nagysága 110×70 centiméter. Anyaga egylapos zöld selyem, körben selyemrojttal, ovális festett olajképe felett és alatt szalagszerű feliratokkal, mindkét oldalán festett felülettel, amelyek az elő- és hátlapon fedik egymást. A műtárgy meglehetősen szakadozott, végződésein csonka, a lánc- és vetülékfonalak több helyütt hiányoznak. A selyem jelentősen szennyeződött, az olajképek töredezték, a festmény alig kivehető. Egyik oldalon ovális keretben a magyar kiscímer, felette: „VI-TAM ET SANGUINEM”, az alsó felirat „ANNO 1797”.

*Fejér vármegye 1810-es keltezésű kisebb
insurgens zászlaja*

Másik oldalon Fejér vármegye címere, felette kopott felirat: „PRO REGE ET PATRIA”, címer alatt: „COMITATUS ALBENSIS”. A zászló felújítása elodázhatatlan; ez az alábbiakat kell, hogy tartalmazza: a festett részek levédését követően óvatos mosás, majd a védőanyag eltávolítása még az olajfestmény megtisztítását megelőzően. Miután a kép nem vehető ki a zászló közepéből, a két folyamatot technikailag egyszerre kell megoldani. A selymrészek megerősítése varrással, a hiányzó részek pótlása elragasztásos módszerrel. Tekintettel arra, hogy a selyemanyagon található olajképet eredetileg vékonyan festették, a festmények glettelése és helyreállítása ropant hosszadalmas és nehézkes.

A kisebbik, 1810-es keltezésű téglalap alakú zászló 135×140 centiméter nagyságú, anyaga három részből varrt egylapos nyers színű selyembrokát. A műtárgy szennyezett, gyűrött, helyenként töredezett, kissé hiányos, nyomokban penészfertőzött. A megmaradt brokátanyag megtartása aránylag megfelelő. A textillapban

55×65 centiméteres, az anyagra festett ovális olajkép Fejér vármegye címerét ábrázolja, körben hímzett búzaka-lászmotívum. Szélén négyzetletesen körbefutó dízsor farkasfog tulipánokkal, beljebb arannyal festett tölgyfakoszorú keretezi. A sima mezőben elszórtan apró festett virágok, a kép felett évszám, alatta festett felirat: „L. R. Cvs Albensis” (szabad királyi Fejér vármegye). A nagy kép alatti kis mezőben Székesfehérvár címere kapott helyet. A hátoldal ovális olajképén a magyar kiscímer látható, körbefutó díszítései hasonlóak a színoldalhoz, de évszám és felirat nélkül. Az ábrázolás alatti apró mezőben koronás kétféjű sas mellkasán a magyar kiscímerrel. A restaurátori szakvélemény a következőket tartalmazza: tisztítás, konzerválás, a festett részek levédése, az erőteljesebben szakadozott, hiányos részek dublizása, a

*Fejér vármegye 1810-es keltezésű nagyobb insurgens zászlójának
egyik oldala*

többi varrása, a hiányok pótlása selyemmel, az olajképek tisztítása, szükség esetén puhítása, a szakadt részek ragasztása, a hiányok pótlása és glettelése.

A nagyobb, 1810. évi, téglalap alakú zászló mérete 135×150 centiméter, három részből varrt egylapos nyers színű selyembrokát, ábrázolása az eredeti anyagra festett. Az egykori, középen elhelyezett ovális alakú olajkép napjainkra teljesen hiányzik, kitörött, s nagymértékben hiányos a jobb alsó mező is. A zászló középső és határoló részei festettek, a képet szegélyező díszítés ezüst- és színes szállal hímzett. Egyik oldalának felső mezejében évszám, alsó mezőben: „L. R. Cvs Al[bensis]”. A kép alatti alsó mezőben hiányos, roncsolt állapotban Székesfehérvár címere látható, a hiányzó ovális olajképet színes fonállal és ezüstszállal hímzett levélkoszorú övezi. A zászlón négyzetletesen körbefutó festett dízsor, beljebb ezüstszállal hímzett tölgyfakoszorú, a sima mezőben elszórtan hímzett ezüstvirágok. Hátoldalán a középső festett képen és az alsó mező közepén egy később felvarrt

magyar kiscímer. A meglehetősen kritikus állapotú műtárgyat szükséges kiegészíteni és megtisztítani, valamint hímzését is javítani, az ezüstszalakat megtisztítani. A két 1810-es keltezésű zászló nagysága, színe, valamint mintája közel megegyezik, azzal az eltéréssel, hogy az egyik arany mintáját nem festették, hanem hímezték.

Összehasonlítva más vármegyék nemesi felkelési zászlóival, megállapítható, hogy meglehetősen igényesen kivitelezett és tetszetős műtárgyakról van szó. Zemplén vármegye 1809. évi meggyászú nemesi felkelési selyemzászlaján például ábrázolások és díszítések nélkül csupán a következő feliratok olvashatók: egyik oldalán „VEXILUM COMITATUS ZEMPLENIENSIS”, a másikon „PRO REGE, LEGE ET PATRIA”.⁴

Összegezve: a zászlók méretükben, anyagukban s ábrázolásaikban sem mondhatóak egységesnek. Alakjukat tekintve a három, korábban készített zászló fecskefarkú (a legkorábbi eredeti nagysága bár téglalap alakú, kiegészített mérete azonban szintén fecskefarkú), ugyanakkor a két 1810-es keltezésű nemesi felkelési zászló téglalap alakú. A műtárgyak állapota meglehetősen változatos képet mutat. Az osztrák örökösödési háborúk korából származó zászló alapján véve hímezett, a feliratok, a koronás magyar kiscímer és Fejér vármegye címere úgyszintén. Kiegészítése ma már teljesen kifakult. A másik négy műtárgy festett olajképpel díszített, állapotuk korántsem kielégítő, de kivételt képez a nagyobb méretű 1797-es nemesi felkelési zászló, amely állapota jelenleg annak köszönhetően kitűnő, hogy 1988-ban tisztították, így restaurálása egyelőre nem szükséges. A két 1810-es keltezésű zászló olajképe a selyembrokát anyagra lett festve, a nagyobbikról az ovális kép kitörött, teljesen hiányzik. Mindegyik zászlón található felirat, amelyek a vármegyére, a hazafiasságra és az uralkodónőre utalnak. A zászlók motívumait vizsgálva megállapítható, hogy az összes példányon megtalálható a magyar kiscímer, mindegyik évből van zászló, amely Fejér vármegye címerét mutatja, s figyelemre méltó, hogy kizárólag a két 1810-es datálású zászlón látható Székesfehérvár jelképe. Emellett a három, a zászlókon alapvetőnek tekinthető motívum mellett a nagyobb 1797. évi és a kisebb 1810-es datálású zászlón megtalálható az uralkodóházra jellemző, koronás kétfejű sas ábrázolása is. A nemesi felkelési zászlók közül háromnak hiányzik a rúdja. A múzeumban található zászlóleíró kartonok nem nyújtanak kellő információt. A nagyobb 1797. évi zászló Fejér vármegye törvényhatóságának letétje; a letéti időpont 1915. október 29. A másik 1797-es datálású zászló ugyancsak vármegyei letétemény 1914. június 24-én, majd Fejér vármegye alispánjának kérésére 1939. június 2-án visszajuttatták. A 135×140 centiméteres, 1810. évi zászló Székesfehérvár szabad királyi város letétje (1911. április 6.).⁵

A vármegyei nemesi felkelési zászlók alapvető motívuma az adott vármegye címere, Fejér vármegye esetében címeres pecsétjének ábrázolása. Az első, 1694. évi, majd az azt megújító s korábbi latin nyelvű köriratát magyarító, 1837. évi diplomában megszerkesztett, s ez által autentikusnak elfogadott leírásától eltérően, a zászlókon nem eredeti állapotában látható.⁶ A pecsétkép eredeti,⁷ majd 19. század közepi⁸ leírása is mintaszerű; a ragyogó, tündöklő, sugárzó, fénylő, csillámló jelzők („*radio, radios fulgentes*”) az aranyat fémjelzik, az „ég” értelemszerűen a kék színt, a fellegek („*nubila*”) a heraldikában elfogadott fekete szín árnyalatában, füstszínből („*fumidae*”) jelennek meg, a szent uralkodó vörössel hímezett palástban, méretes hermelin gallérral övezett ezüst ruházatban látható. Mindkét címerleírás törekszik a pecsétábrázolás címerként történő megjelenítésének fogyatékosságát, azaz a klasszikus értelemben vett címerpajzs hiányát kiküszöbölni. Amíg előbbi egy meglehetősen egyszerű magyarázatot sugall, amennyiben ősi szokással igazolja, s ezzel azonosítja a pecsét kerek alakját a pajzs alakjával, utóbbi már egy megjelenített kerek pajzsra helyezi a címerképet. A címeres pecsét illusztrációjának mintegy heraldikai kiforratlanságát igazolja, hogy a későbbi ábrázolásokon (*insurgens*, céhes, egyházi zászlókon, kéziratok térképeken) is ilyen módon, tehát általában kerek háttérrel, olykor szabályos pajzsra helyezve jelenik meg a címeres pecsét ornamentuma. A pecsétkép megjelenítésére alkalmas műtárgyak nem csupán a címerpajzs alakjának vonatkozásában, hanem a pecsétábrázolás motívumainak egyes részleteiben is jelentős változatosságot mutatnak. Ez feltételezhetően nem kielégítően alátámasztható a felhasznált anyagok (selyem, papír, kő) sajátos tulajdonságaival, valamint a technikai eljárásokkal. Mindezek azt igazolják, hogy noha motívumai 1694-et követően fokozatosan ismertté váltak, Fejér vármegye címeres pecsétjének egységes és autentikus ábrázolásáról – a hivatalos vármegyei pecsét kivételével – nem lehet beszélni. Az ábrázolások sokrétűsége abból is fakadt, hogy 1837-ig, a címeres pecsét megújításáig hiteles kép híján annak alakját, színeit, a jelenet egyes apró részleteit nem lehetett pontosan megjeleníteni. Így fordulhatott elő, hogy az országfelajánlás jelenete – az eredeti – bal helyett gyakran heraldikailag jobb tájolású, vagy az alkotók a pillanatot meglehetősen zsúfolt bibliai környezetben örökítették meg. A címeres pecsét történeti használatával kapcsolatban le kell szögezni; későbbi, a kör alakú pajzsból kiemelt, s vágott címerpajzsba helyezett változatai nem hitelesek, ezek a diplomában rögzített architektúrális elvek megsértésével készültek. Számos esetben több elemet elhagytak: így a hangsúlyosnak tekintendő zöld mezőt, amely helyébe például hármashalmot tettek, továbbá a szent uralkodó alakját az országcímerrel egyetemben ezeken a domborulatokon ábrázolták. Má-

sutt a háttérben húzódó szürke hegyláncokat variáltak, más került előtérbe, vagy éppen kiemelték a háttér megadó hegyvonulatot. Véleményünk szerint, a készítő „elégedetlensége” a címeres pecsét kör alakzatával nem adhatott mindezen változtatásokhoz megfelelő magyarázatot, hiszen számos vármegye jelképe ugyanilyen pajzsa-ba helyezett: Baranya, Bács-Bodrog, Alsó-Fehér, Bereg, Bihar, Pest, Sopron, Szabolcs, Tolna és Vas vármegyék. A kiscímer érdekessége, hogy későbbi, gyakorlati használatától (vörössel és ezüsttel hétszer vágott) eltérően, vörös mezőben négy egész ezüst pólát mutat, a bal oldali vörös mező zöld hármashalmán leveles aranykoronából növekvő ezüst kettős kereszt szabályos. Mindezekon túlmenően nem csupán a Fejér vármegyei pecsétábrázolás, hanem valamennyi, Szent István alakját címerrel megörökítő, köztük az ország felajánlásának mozzanatát bemutató címeres ábrázolás, freskó, falfestmény alapvető heraldikai hibája: a hasított mezejű, valamint a zöld hármashalom középső kiemelkedésén álló kettős keresztet megjelenítő, két pajzsfélből összetett magyar kiscímer nem létezett, de még maguk a címerek is Európa-szerte ismeretlenek voltak a 11. század első felében. Bertényi Iván megállapítása: a pecsétnyomók megtervezői, a freskófestők ösztönszerűleg „heraldikai vénával” rendelkeztek, amennyiben minden alkalommal csupán az úgynevezett kiscímert, s nem a különböző társországok és melléktartományok, ne adj Isten igényterületek címereire is utaló címeregyütteseket (az úgynevezett közép- és nagy-, valamint igénycímereket) hozták összefüggésbe az államalapító uralkodóval.⁹

A 17. század végén számos vármegye, mint ahogyan Fejér vármegye is nem címereslevelet kapott, hanem címeres pecsét használatára feljogosító privilegiumot. A vármegyei címer használata tehát egyértelműen a pecsét alkalmazásával hozható összefüggésbe. Fejér vármegye esetében önálló megjelenítéséről, pontosabban zászlón történő ábrázolásáról csupán a korábban említett esztendőktől, 1742-től van tudomásunk. Használatát, ismertségét feltehetően inkább elősegítette az 1802–1812 között felépített vármegyeháza középrizalitja timpanonján elhelyezett – Mancz János szobrász-képfaragó által kimunkált – címerábrázolás is. Felvetődik a kérdés, hogy miért az lett a témája a vármegye címerének, ami. Mind ez idáig egyetlen erre utaló forrás látott napvilágot; Hattyuffy Dezső 1881-ben jegyezte le, hogy a címer belső szerkezetét képező hagyomány szerint az országfelajánlás Fehérváron történt.¹⁰ Az országot Szűz Máriának felajánló Szent István király alakja természetszerűen az államalapító uralkodó örök nyugalomra helyezésének, egyszersmind utódainak 1527-ig megkoronázási helyén, Székesfehérváron s annak környékén élt leginkább a köztudatban. Mindazonáltal a címeres pecsét ábrázolása jelentékeny közkedveltségnek örvendett a barokk kori vármegyeszékhelyen.

Mindezeket igazolják a fennmaradt Fejér vármegyei nemesi felkelési zászlók is. A legkorábbi példány Fejér vármegye címerét tartalmazó ábrázolásának érdekessége, hogy az eredeti, tájképi jellegű adottságokat sematizálta, illetve elhagyta, az alkotó a zöld talajú pajzstalp helyett selyem- és ezüstszállal hímzett, kockázott alapot képezett. Megközelítőleg ugyanezt vette át a Székesfehérvári Polgári Dalkör 1907. évi zászlajának készítője is, azzal az eltéréssel, hogy a hímzett magyar kiscímert a fellegekbe helyezte.¹¹ A címeralkotó alakok: Szent István király, Szűz Mária és a kisdéd Jézus Krisztus elhelyezkedése, valamint a kiscímer – Fejér vármegye címeres pecsétjének eredeti helytelen ábrázolásával ellentétben – mindkét esetben szabályos, azaz hétszer vágott. Ábrázolásának kiforratlanságát igazolja, hogy mindezek ellenére a zászló másik oldalára hímzett kiscímer nyolc teljes ezüst pólát tartalmaz. Véleményünk szerint, a vármegyecímer ezen legkorábbi ismert ábrázolása – összevetve későbbi előfordulásaival – épül összességében leginkább az eredeti, diplomákban megfogalmazott leírására. Az ábrázolás további különlegessége, hogy a címer pajzstalpának hátsó részén helyet kapott a gróf Esterházy család kardot és virágcsokrot tartó, jobbra forduló koronás griffmadara is. A családi címermotívum vármegyecímerbe történt beillesztésének indoka nem ismert; egyfelől a vármegyében számos birtokkal és uradalommal rendelkezett akkor és később is a família, valamint gróf Esterházy József az ország „udvarispánja” (1741–1748). Másrészt a nemesi felkelést 1741. október 14-én elrendelő Mária Terézia a dunántúli felkelés megszervezésével gróf Esterházy József tábornokot és herceg Esterházy Pál őrnagyot bízta meg.¹²

A nagyobb, 1797-es datálású zászló olajfestményén látható – német-római sas mellére helyezett – magyar kiscímer érdekessége, hogy későbbi ábrázolásától eltérően, a hasított címer pajzsmezői felcserélődtek, így az ezüsttel és vörössel – szabályosan – hétszer vágott mesteralak heraldikailag bal oldalra került. Ez azért is figyelemre méltó, mert a másik, ugyanezen esztendőből származó nemesi felkelési zászlón mind a kiscímer, mind pedig a vármegyecímer heraldikailag szabályosan kivitelezett. A magyar kiscímernek a német-római császári sas középre való helyezéséről a Habsburg-dinasztia nőági trónöröklését kimondó 1723. évi IICVIII. törvénycikk 3. §-a intézkedett.

Fejér vármegye insurgens zászlai közül heraldikailag a leginkább elemezhető a viszonylag épen fennmaradt, 1810-es datálású zászló. Festett olajképe Fejér vármegye címerét meglehetősen zsúfoltan ábrázolja. A jelenetet ugyan tetszetősen, gazdag színekombinációkkal festette meg az alkotó, mégis távol került az eredeti címerképtől. Egyrészt a tájjelleget feladva romantikus; a messzeségben várat, várfalat, tornyokat, rondellát, barbakánt, erő-

döt mutató hátteret kölcsönzött a kompozíciónak, ezzel a címerkép zöld pajzstalpa is elveszett, másfelől Szűz Mária és a kisded Jézus Krisztus alakja jobb oldalt angyalokkal ábrázolt. A korona – a későbbi, 19. századi ábrázolásoknak megfelelően, ám az eredetitől eltérően – díszes asztalon pihen. Leginkább szembeötlő a kiscímer teljes hiánya. A szabályosan füstszínű fellegekben ábrázolt Szűz Mária és az ölében tartott gyermek Jézus Krisztus festett alakja szabályos, ugyanakkor Szent István király – eredetileg aranyszínű – hermelingalléros uralkodói palástja vörösben tárul elének. Feltűnő továbbá, hogy noha az eredeti címerkép a térdeplő uralkodót balra fordulva mutatja, addig ebben az esetben a szemlélődővel csaknem szemből, mindkét térdén térdepelve látható. A másik oldal zászlólapjának közepébe helyezett kiscímer alapvető heraldikai fogyatékosága, hogy ehelyütt is egy négy teljes ezüst pólyát tartalmazó pajzsmézőt szerkesztettek meg. A vármegyecímert ábrázoló festett olajkép alatti kis mezőben ugyanaz a koronás, kétfejű sasos és kiscímeres ábrázolás látható, mint a nagyobbik 1797. évi zászló esetében. A sorra vett motívumokon túl csupán a két hasonló kidolgozottságú, 1810-es datálású Fejér vármegyei nemesi felkelési zászló tartalmazza, illetve jeleníti meg a vármegyei insurrekciók történetével egybeforrt Székesfehérvár címeres jelképét is. A motívum ábrázolása a vármegyei szimbólumhoz hasonlóan ebben az esetben is meglehetősen pontatlan, amennyiben az eredeti zöld talajt elhagyva a vár mindhárom tornya vörös bádoggal fedett, s a korona, valamint a címertakarók is hiányoznak.¹³ A két 1810-es keltezésű nemesi felkelési zászló ezzel tulajdonképpen egyesíti mind az öt zászlón előforduló alapvető motívumot, s amíg egy-egy példány vagy csupán az egyik, vagy néhány elemet jelenít meg, addig ezek egyszerre tartalmazzák a magyar királyság, az uralkodóház, a vármegye és az annak székhelyeként is funkcionáló város szimbólumait.

A legkorábbi, 1742. és 1744. évi nemesi felkelések alkalmával használt nemesi felkelési zászló első szakszerű publikálása Marosi Arnold nevéhez fűződik.¹⁴ Közleményének forrásait a székesfehérvári múzeumban őrzött insurrekciós emlékekből, Dr. Lauschmann Gyula, Fejér vármegye egykori tisztifőorvosának akkor még kéziratban lévő, Székesfehérvár történetét feldolgozó munkájából,¹⁵ valamint a Fejér vármegye letétjét képező insurgents zászlóból merítette. A zászló 1930-as esztendőök eleji állapotát tükröző leírása a következőket rögzítette: „...kétszárnyú lobogójának [helyesen: fecskefarkú zászlójának] közepe piros [helyesen: vörös], széle sárga damaszselyem ezüstrojttal. A piros mezőt barokkstilű ezüsthímzés szegélyezi és egyik oldalán a magyar [kis]címer látható, felette szalag e felirattal: Maria The: Reg: Hu. (Maria Theresia Regina Hungariae). A címer körül az ismert jelmondat: Pro hac vitam et sanquinem olvasható.

A zászló másik oldalán ugyancsak barokk izlésű keretben Fejérvármegye címere van kihímezve, alsó részén az Eszterházyak kardot és virágcsokrot tartó, koronás griffjével. A címer feletti szalag felirata: Protege et conserva. A zászló korát a piros mező négy sarkán elosztott 1742-es évszám jelzi. Érdekes a zászló nyele is. Csúcsát gömbös tokból kiemelkedő szívalakú lándzsa díszíti, míg hosszában négy vaspánt erősíti. A rúd végét hegyes vashüvely takarja. A zászló szárnycsúcsait, rojtját az idő és viszontagságok, melyeken keresztül ment, bizony már erősen megrongálták. Csak foszlányok maradtak belőlük, mert a zászló több ízben is szerepelt harctéren és dicsőséget is aratott. A zászlót ugyanis az 1742-ki nemesi felkelés alkalmával készítette a vármegye, mikor Sziléziáért folyt a harc Mária Terézia és Nagy Frigyes között.”¹⁶

Marosi Arnold egy másik cikkében azt is leszögezte, hogy Fejér vármegye három zászlaját őrizte a múzeum letétként. A korábban ismertetett 1742. évi nemesi felkelési zászlóval kapcsolatban tett megállapításait a következőkkel egészítette ki: „Ez a két szárnyú [helyesen: fecskefarkú], középen piros, szélén sárga damaszt selyem lobogó [helyesen: zászló] a III. terem bejárója felett látható, és miként a rajta lévő évszám 1742 mutatja, az akkori nemesi felkelésen szerepelt. A rajta csüngő zöld szalag felirata: Maria Theresia Comitatus Albensi Ao 1779, a másik oldalon: Pro Deo, Rege et Patria.”¹⁷ Marosi ehelyütt Lauschmann 1797. évi insurrekcióval kapcsolatos megállapításaival is polemizál, amely így hangzott: „az insurrectio hadi jelvényeül nem a régi még 1742-ből megmaradt zászlót használta a vármegye, hanem újat készített. A királyné ugyanis aranyszövésű, zöld selyemmel tüntette ki Fejér vármegyét, és a szövet egyik oldalának felírása volt: Maria Theresia Comitatus Albensi, Pro Deo, Rege et Patria. A vármegye, miután Marich Tamás és gróf Schmidegg Tamás személyesen megköszönték a királyné kegyét, ebből az értékes szövetből készítette zászlaját, amely alatt a nemesi hadsereg táborba indult. Az ünnepélyes átadás a jegyzőkönyv szerint június 24-én.” Marosi indoklásában rámutatott, hogy mindezekkel ellentétben, a valóságban a királyné, II. Lipót neje nem zászlót, csupán szalagot küldött a régi zászlóra, amely napjainkban is rajta van, s a fentiek szerint felirata teljesen ugyanaz, amit Lauschmann is megemlített. Az utolsó, 1809. évi nemesi felkelés alkalmával használt zászlók keletkezésének körülményeire rávilágítva Marosi a következőket vetette papírra: „A vármegye másik két zászlaja 1800-ban készült. Ezek egyike, a nagyobb a III. számú terem átjárója felett van kifeszítve. Kétszárnyú, zöldselyem szövetén az egyik oldalon az országcímer és »Pro hac vitam et saquinem – Anno 1800«, a másikon Fejér vármegye címere és »Pro rege et patria Comitatus Albensis« olvasható. A másik kisebb zászló ugyanezen címerekkel és hasonló felirattal a IV.

terem ablaka felett van kiállítva. E zászlók 1800-ban az időközben létrejött békekötés folytán nem kerültek használatba. Csak az 1809-iki utolsó nemesi felkelésnél, amikor Napoleon hadai már az ország határait is átlépték, sőt Fejér vármegye határát is érintették, amit azonban csakhamar békekötés követett.¹⁸ Lauschmann – avatatlán, helyenként téves – leírása: „Ebből az évből [1809] egy insurgens zászlónk maradt, amelyet ez idő szerint a Fejérmegyei és Székesfehérvári Múzeum Egyesület őriz gyűjteményében. A gyönyörű, még ma is ép, bár kissé megszurkült selyemszövet egyik oldalát a magyar címer, a másikat Szűz Mária képe díszíti [helyesen: ez maga a vármegyecímer], míg alul a város pajzsát[?] arany hímzéssel ezen körirat határolja: »L. R. Civitas [helyesen: Comitatus] Albensis« (Szabad Királyi Székesfehérvár Város [helyesen: Fejér vármegye]).¹⁹

A vármegyei zászlóhasználat történetje a késő középkorig nyúlik vissza. Noha a 15. század végéig a comitatusok nem bírtak saját pecséttel (ez által saját címerrel sem), meg kell jegyeznünk, hogy erre nem is volt szükségük: amint a közigazgatásban a tisztségviselők saját pecsétjeiket használták, úgy honvédelmi kötelezettségeiket is a vármegyei főispán saját címeres zászlaja alatt teljesítették. Az 1435. évi I. decretum I. és 1458. évi II. törvénycikk is ezt a gyakorlatot erősítette meg. A vármegyei szimbólumok elterjedése a török előnyomulása következtében nem válhatott általánossá, kialakulásuk nehézkesen haladt előre az 1550. évi LXII. törvénycikk szentesítéséig. Ez – utalva Somogy vármegye pecsét-használati gyakorlatára – a jelképhasználat alapjait vetette meg, amennyiben elrendelte: a vármegye nevében kiállítandó okleveleket – nyomtatékosan rögzítve – egy pecsét alatt kell kiadni. A törvény inteniójaként 1550. február 12-én kiadott királyi leirat továbbá elrendelte, hogy minden vármegyének külön címert, címerjelvényeket és pecsétet kell adni. Pusztán feltételezhető, hogy az akkori török hódoltság alatt nem álló valamennyi vármegye részesült címeres pecsétadományban. A törvény, később a végrehajtási rendelkezésként értelmezendő leirat részletesen szabályozta a vármegyei signumok alkalmazását, ezzel szoros összefüggésben azok címerhasználatát. Az oklevél tanúsága szerint az uralkodó hozzájárult, hogy minden egyes vármegyének külön címert, címerjelvényeket és pecsétet („*dignaremur singulis comitatibus arma, seu Insignia, atque sigillum speciale clementer dare*”) adományoz, hogy ezeket autentikus kiadványaik megpecsételésénél hitelt érdemlően használhassák. Az uralkodó továbbá jóváhagyta, hogy a címeres pecsétadományban részesített vármegye „*mindenütt ... nem különben a király és az ország hadjárataiban ... jelvényeken, zászlókon mindenkor örök időnkig használhassa és velök élhessen*”.²⁰ Utóbb az 1596. évi XI. törvénycikk azt is elrendelte, hogy a vármegyék tulajdon zászlóval is bír-

janak. Az ugyanezen esztendei jogszabály XIV. cikkelye ugyancsak külön vármegyei zászlókról tett említést. Hatására a vármegyei bandériumok saját zászlajuk és kapitányuk alatt álltak hadba a 17. század elejétől. Pandula Attila megállapítása: „Az általuk használt zászlók a katonai csapatokat tartó főurakénak mintájára készültek, s szintén magyar jellegűek, ezeket megyei insurrectionális zászlóknak nevezték.”²¹ Ezek a címeres zászlók a török elleni keresztény hadjárásban a vármegyei seregek hadi jelvényei, amelyek létezésére a honi történetírás csupán szűkszavúan hivatkozott. Palugyay Imre Buda 1686. évi ostromát s bevételét tárgyaló főművében a rohamozó hadakhoz csatlakozott, s abban részt vett számos vármegye katonaságának saját zászlaira utalt.²² A törvény XIV. cikkelye arról, hogy „a kapitányokat és a vármegyék katonaságát a megszállástól és a kártételtől is eltiltják; és az engedetlenkedőket (valamint a katonáiktól és zászlóiktól távozó kapitányokat is) miképen kell büntetni?” 2. §-a a vármegyei zászlókkal kapcsolatban előírta: „Az említett vármegyei kapitányok pedig katonáik és zászlóik mellett maradjanak, máskülönben a főkapitányok elengedhetlenül megbüntessék őket.” A török kiűzését követő évtizedek vármegyei pecsét- és zászlóhasználatának, valamint az ezeken feltüntetett címerek meglétének történeti jelentőségére mutatott rá az 1715. évi XLVI. törvénycikk. A Turóc vármegye új pecsétjét törvénybe iktató jogszabály is megerősítette: a vármegye joghatóságát a pecsét, a zászló s az ezeken a vármegyét megszemélyesítő címer jelképezte, egyúttal jogköre (Turóc vármegye esetében területi integritása is!) semmisült meg, amikor „*zászlójának széttépése s összetörése mellett, pecsétjétől is megfosztották*”.

Az általános nemesi felkelés (*exercitus generalis*, későbbi nevén *insurrectio*) kezdetei már az 1222-ben kiadott Aranybullában megtalálhatók, a serviensek hadba vonulási kötelezettségei között. Hatástalanságát igazolja, hogy a harcban, harcászban járatlan, s meglehetősen fegyelmezetlen kismenesség már akkor is csupán a mindenkor hadsereg kiegészítéseként jöhetett számításba. Az *insurrectio* a 18. életévüket betöltött nemes férfiakat személyesen terhelte. A nemesi felkelés egyrészt kiváltság, másrészt olyan kötelezettség, amely 1848-ig legitímálta a nemesi adómentességet. Az uralkodó indítványára, egy-egy alkalomra, az országgyűlés ajánlotta meg. Ekkor a vármegye külön bizottságot hozott létre a szükséges intézkedések megtételére; a felkelő nemességre, a könnyű lovasságra vonatkozó rendelkezéseket a vármegyei nemesi közgyűlés hagyta jóvá és hajtatta végre. A vármegyére kirótt lovasok kiállításának költségeit – évi jövedelmük arányában – a birtokos nemesek fizették. A felkelő nemességgel kapcsolatos intézkedések közé tartozott, hogy összeírták a nemesi familiákat fiúgyermekkel együtt, majd az elkészült lajstromokat a szemlén

(mustra) bemutatták. Továbbá feljegyezték az adózók lovait s a vármegyében megtalálható alkalmas lovakat. A járási szolgabírák összeírták a katonai szolgálat megváltásaként fölkeléshez való hozzájárulásra kötelezettek vagyonaát. A *cassa concurrentialis*-hoz a következők járultak hozzá: plébánosok, uradalmi tisztek, agilisek, árendátorok, honoratiorok, molnárok, a katolikusok papjai, harmincadosok. Az így befolyt összegből a vagyontalan, ám felkelésre kötelezett gyalogosokat ellátták zsolddal és minden szükségessel. A vármegyei insurrectió bizottság előtt tartott hadiszemlére egy-egy járás nemeseit rendelték be. Ekkor vizsgálták meg kor, egészségi állapot és vagyoni helyzet alapján, hogy ki köteles személyében vagy más által állítottként katonai szolgálatot teljesíteni. A király által kinevezett katonai parancsnok igazgatta a vármegyei katonaságot; szakaszokba és századokba osztotta. A katonai kihágások ügyében a vármegye által kijelölt tisztek sommásan jártak el. A szemle után a katonaságot táborokba – esetleg az ország határaitra – helyezték.

Az első, Fejér vármegyei részvétellel lezajló nemesi felkelés a Mária Terézia által 1741. október 14-én elrendelt insurrectio felállításával történt. Az 1742. és 1744. évi nemesi felkelések Fejér vármegyei és székesfehérvári története összekapcsolódott, ugyanis többi katonáit előbbibe osztották be. Ugyan vármegyei vezetés alatt, de városi zászlóval vonult táborba a mintegy negyven főből álló fehérvári katonaság is. Fejér vármegye az insurrectio felállításával kapcsolatosan az 1742. január 23-án egybehívott kisgyűlésen erősítette meg Liphay Ferenc alispánt alezredest, Salamon Farkast zászlótartói tisztségében. A helytartótanács 1741. december 26-i kimutatásai szerint Fejér vármegye 244 gyalogos katonát állított ki. A nemesi felkelés 1742 márciusában Holicsnái, májusban Olmütz mellett szenvedett vereséget a porosz haderőtől, az elesett Liphay utóda Salamon Farkas lett, zászlótartóvá Gregorovits Pált nevezték ki. Fejér vármegye az 1744. szeptember 9-i generalis congregatió határozta el az előző hónap 8-án összehívott nemesi felkelés felállítását. A vármegye kétszáz lovaszt állított, s első ízben parancsnoknak gróf Schmedegg Ferencet, zászlótartónak Ányos Ferencet tették meg. Miután a gróf saját kinevezését alezredesti ranghoz kötötte, abba nem egyeztek bele, s Németh Imre lett a parancsnok, főhadnagyi rangban. A város negyven katonájának sorsa ekkor ismét a vármegyei insurrectióval forrt egybe. Az országosan felállított hat új ezredet a vármegyék szerelték fel és élelmeztek. Az uralkodó a fegyverellátásról gondoskodott, a törzstiszteket – az ezredekkel egyetértésben – a királynő, a főtiszteket a vármegye nevezte ki. A rendszeres dezertálások következményeként Fejér vármegye 1744. november 8-án intézkedett a haderő feloszlásáról. A francia nagyhatalmi

politika árnyékában, 1797-ben a vármegyei nemesi felkelés ugyan ismételten összeállt, de a campoformiói béke megkötésével ütközetben nem vett részt. A nemesi felkelés szétesztésakor megjelent napiparancs említést tett a két 1797-es *insurgens* zászló ünnepélyes felvonásáról, katonai tiszteletadás melletti bevonásáról is. Az utolsó nemesi felkelést az 1808. évi VI. törvénycikk rendelte el. Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósága első ízben, 1809. március 8-án tárgyalta a nemesi felkelés ügyét, *insurgens* katonáik Veszprém és Tolna vármegye katonáival egyesítve alkották a 490 gyalogosból álló zászlóaljzat. 1809. június 14-én a Fejér vármegyei és fehérvári felkelők is részt vettek a győri ütközetben, de tisztes helytállásuk ellenére a hiányos, korszerűtlen felszerelés alkalmazása mellett, s a reguláris hadsereg megfutamodását követően meghátrálásra kényszerült. A törvény szerint három évre elrendelt nemesi felkelés ezek után nem oszlott szét, hanem mint polgári katonaság működött tovább. Az utolsó nemesi felkelés alkalmával használt zászlókat ugyan 1800-ban készítették, alkalmazásukra azonban – az időközben létrejött békekötés folytán – az 1809. évi nemesi felkelésnél került sor.²³

Az egykori nemesi felkelési zászlók historikus továbbélését biztosította az 1810. június 17-én a polgári őrség²⁴ részére – ünnepi külsőségek közepette – felszentelt három zászló. A nemzetőri feladatokat ellátó, mindamelllett a közbiztonság felett őrködő katonai szervezet történetében az 1809. esztendő fordulatot hozott, amikor egy királyi rendelet három zászlóaljba osztotta a polgárságot. A polgárőrség három zászlóján az 1810-es évszám szerepelt, s ebből kettő bizonyosan a napjainkban a múzeum gyűjteményébe utalt, két 1810-es datálású nemesi felkelési zászló.²⁵ A zászlóanyai tisztséget gróf Schmedegg Tamás neje, gróf Zichy Johanna és Ürményi Miksáné vállalta el. A szertartás keretei között, a zászlószegeket a székesfehérvári városháza előtt verték be a zászlók rúdjaiba. A polgárőrség azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; a szervezet tevékenységét felfüggesztették, zászlait 1820-ban a levéltár őrizetébe utalták. A polgárőrség 1843. esztendei újjászervezését követően visszanyerte zászlait. A városi tanács a zászlóanyai védnökséget gróf Zichy György hitvesére, gróf Pálffy Ludovikára ruházta át.

*„A zászlószalag felszentelése fényes ünnepséggel történt 1844. október 5-én, és erről egykorú színnyomatú kép is fennmaradt. A kép közepén díszbe öltözött magyar ruhás urak és nők, katonatisztek üdvözlik a zászlóanyát és kísérik a nemzeti zászlóval ékesített sátorba. A polgárőrség tagjai díszruhában állnak, körülveszik az oltárt, amelynél az istentisztelet és a prédikáció történt.”*²⁶

JEGYZETEK

¹ A témát érintette: *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története II. k. Székesfehérvár, 1994. 128–130. III. k. Székesfehérvár, 1995. 13–14. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből). *Marosi Arnold*: Adatok Fejérvármegye 1742. és 44-iki nemcsi felkeléséhez. *Székesfehérvári Szemle* (Fejér vármegyei és Székesfehérvári Múzeumegyesület Közlönye), (továbbiakban: Marosi i. m.) (1931) 2. sz. 2–4. (I.), (továbbiakban: Vitek i. m.) (1931) 3. sz. 5–6. [II.]. Uő.: Fejérvármegye zászlói. Uo., (1932) 4–6. sz. 35–36. Uő.: Helyesbítés Fejérvármegye nemcsi felkeléséről szóló cikkünkhöz. Uo., (1931) 6. sz. 5. Részletesebben feldolgozta: *Vitek Gábor*: A [Fejér] vármegye pecsétje, címere, történeti zászlói. In *Erdős Ferenc–Kelemen Krisztián–Vitek Gábor*: Vármegye-háza a bástya és a várfal helyén. Székesfehérvár, 2002. 15–36. (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 28). *Vitek Gábor*: „...Epigraph: FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE inscripta esse visitur.”, azaz a címeres pecsét Fejér megyei ábrázolásának szfragisztikai, heraldikai és vexillológiai összegzése. *Turul*, LXXVIII (2005) 1–2. sz. 15–25. (továbbiakban: Vitek i. m. 2005) Az 1742. évi insurgents zászlót első ízben közölte: Marosi A.: i. m. (1931) 2. sz. 3. Az 1742. évi zászlót, valamint a kisebbik 1810-es kelezésű zászló Fejér vármegye címerét tartalmazó oldalát színesben közölte: Vitek G.: i. m. 2002. 24. és 26. A két említett zászló, Fejér vármegye címerét tartalmazó oldalait közölte: Vitek G.: i. m. 2005. 19–20. A másik három insurgents zászlónak a jelenlegi az első publikálása.

² A történelmi zászlókból „A XVIII–XX. század zászlói múzeumi gyűjteményéből” címmel 1994. május 7-én nyílt tárlat a Szent István Király Múzeum Székesfehérvár, Országzászló téri épületében.

³ A zászlók leírását az 1980-ban, Amszterdamban megtartott Nemzetközi Zászlórestaurálási Konferencián elfogadott, egységesített szempontok figyelembevételével végeztük, amelyben Illyés Endréné, a Szent István Király Múzeum munkatársa működött közre. Az intézmény zászlógyűjteményét ugyancsak ő bocsátotta rendelkezésünkre.

⁴ Közli *Reiszig Ede*: Zemplén vármegye története. In Zemplén vármegye és Sátoraljaújhegy. Magyarország vármegyéi és városai. (Szerk.: *Borovszky Samu*). Budapest, é.n. 433.

⁵ Szent István Király Múzeum Zászlógyűjtemény. Leíró katonok.

⁶ A Szent Korona felajánlásának egyik korai megfogalmazása a Fejér vármegyei pecsétkép, amely arany láncszemen függő körpajzs, mezeje világoskék, vörös égboltot szimbolizál. A pajzstalpon zöld talajon háttérben szürke heglánccal övezve, balra fordulva Szent István király térdepel vörössel himzett, hermelingállós arany palástban, ezüst ruhában. Haja és szakála ezüst, feje körül arany dicsőfény (glória) ragyog. Kézében arany szegélyű bíbor (skarlátszínű) párnán a Magyar Királyságot jelképező arany Szent Koronát, a jogart és az aranymarokolatú koronázási ezüstkardot tartja, felajánlva azt az aransugarakkal fénylő, arany-szürke felhőben lebegő (sugárzón, fénylőn előtűnő) Boldogasszonynak, aki bíbor (skarlátszínű) ruhában, sötétkék fátyolban jelenik meg, karján a fehér ruhába öltöztetett gyermek Jézus Krisztussal, fejük körül ugyancsak arany dicsőfény ragyog. Szent István király előtt álló, csücskös talpú (kis) pajzsban Magyarország kiscímere; jobbról vörössel és ezüsttel nyolcszor(!) vágott mező az Árpádok címerpajzsa, balról vörös mezőben zöld hármashalom aranykoronás kiemelkedő középső részén ezüst, a tényleges uralkodói hatalmat jelképező apostoli talpas kettős kereszt címerrel. Szent István király a koronával, jogarral és koronázási karddal jelképezett Magyarországot az „*Örök Szűz Istenanya, Mária*” oltalmába – elsőként – ajánlja. Közli *Vitek Gábor*: „*Sigillum Comitatus Albensis*” – „*FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE*”. Államalapító Szent István király alakja Fejér [vár]megye szimbólumrendszerében 1694–2003. Székesfehérvár–Dinnyés, 2006. 20. (Kézirat). A címeres pecsétet és leírását közli még: *Csáky Imre*: A Magyar Királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században. Bp., 1995. 96., Vitek G.: i. m. 2002. 17., 19–20. és borító 2., színnyomatát közli:

Károly János: Fejér vármegye története. I. k. Székesfehérvár, 1896. I. melléklet.

⁷ Magyar Országos Levéltár A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Magyar Királyi Kancellária regisztraturája. Libri regii. XXIII. 334. A diploma hiteles másolata alapján közli: *Rexa Dezső*: Címeres levelek Fejér vármegye levéltárában. [II.] *Turul*, XXXI (1913) 4. sz. 179.

⁸ Fejér Megyei Levéltár Fejér vármegye magyar köriratú címeres pecsétjének 1837. évi diplomája.

⁹ *Bertényi Iván*: Szent István alakja a heraldikában. Szent István-emléküls Székesfehérvárott (1988. augusztus 18.). Székesfehérvár, 1989. 35. (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 7).

¹⁰ *Hattyúffy Dezső*: A hazai vármegyek és városok címerei. Külön nyomat az „Erdélyi Muzcum” 1881-ki évfolyamából. Kolozsvárt, 1881. 66. (a továbbiakban: Hattyúfalvy i. m.).

¹¹ Közli Vitek G.: i. m. 2002. 34. Uő.: i. m. 2005. 22.

¹² Az Esterházy család pecsétjeihez és címereihez ld.: *Vitek Gábor*: Istenért, oltárért és hazáért! In *Kelemen Krisztián–Lukács László–Vitek Gábor*: Csákvár. h. n. [Bp.] é. n. [2002.] 99–107. (Száz Magyar Falu Könyvesháza).

¹³ A címet az I. Lipót által a város számára 1703. október 23-án adományozott kiváltságlevélben a következőkben írták le: „A kék színű álló pajzsot a hajdani dicső emlékü királyok fchévári nagyszámú koronázása emlékére arany korona díszíti. Ebben zöld mezőben négyszögű köből épült, rovátkolt várfal, kétfelé nyitott kapuval és lefüggő vasrostéllal. Két torony közül egy fedett, magasabb emelkedik ki. A korona alól egyfelől aransárga és kék, másfelől ezüstfém és vörös, a pajzs aljái érő, azt ékesítő, fodros takarók függenek”. Közli *Kállay István*: Székesfehérvár kiváltságlevelei. Székesfehérvár, 1974. 191. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 10. Fejér Megyei Történeti Évkönyv, a Fejér Megyei Levéltár Évkönyve 8). A pecsét deák köriratának magyarítása céljából kérvényezett, s 1845. március 6-án megkapott diploma címerleírása pontosabb: „...álló kék vért, ebben zöld mezőn, négyszögű köből rakott rovátkos várfal, kétfelé nyitott kapuval, és félig lefüggő vasrostéllal, a várfalon egy-egy ablakú torony, amelyek közül a kapu feletti csúcsos veres fedelű, és valamivel magasabb s vastagabb a fedetlen két szélsőnél. A vértet a hajdani dicső emlékeztető magyar királyoknak ezen városban történt koronázata emlékéül, veresbélésű királyi arany korona fedi, mely alól jobbfelől arany és kék, balfelől ezüst és veres, összhangzólagos viszfördulatú és a vért aljái érő takarók ömlenek.” Uo. 194.

¹⁴ Marosi Arnold (1873–1939) régész, ciszterci rendi tanár. 1909-ben tanárként került Székesfehérvárra; itt három évtizedes működése alatt múzeumot létesített, amelynek haláláig igazgatója. A hazai kutatás a honfoglalás koráig sok nagybecsű archeológiai leletet, értékes megfigyeléseket köszönhet neki.

¹⁵ *Lauschmann Gyula*: Székesfehérvár története I–IV. k. Székesfehérvár, 1993–1996. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből). Kiadta Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára.

¹⁶ Marosi A.: i. m. (1931) 2. sz. 2.

¹⁷ Marosi A.: i. m. 1932. 35.

¹⁸ Uo. 36. Az 1800. évi datálást megerősíti Hattyúffy D.: i. m. 35.

¹⁹ *Lauschmann Gy.*: i. m. III. k. 13–14.

²⁰ Hattyúffy: i. m. 31. Az oklevél szövegét közli: *Pray György*: Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae pluribusque aliis Georgius Pray. Budae, 1805. 84–85.

²¹ *Pandula Attila*: Vexillológia. In A történelmi segéd tudományai. (Szerk.: *Kállay István*). Bp., 1986. 242.

²² *Kalugayy Imre*: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. Hivatalos úton nyert adatokból. I. k. Buda-Pest szabad kir. városok leírása. Pest, 1852. 58.

²³ A témához ld. Lauschman és Marosi említett munkáit, továbbá: Alba Regia Liberata 1688–1830. Emlékiállítás a török hódoltság alól 300 éve felszabadult Székesfehérvár újjászületéséről. Székesfehérvár, 1988. *Arany Magyar Zsuzsanna–Erdős Ferenc*: Fejér vármegye levéltára 1692–1849. Székesfehérvár, 2005. (Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 26). *Kállay István*: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. Székesfehérvár, 1988. (Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 18). (a továbbiakban: Kállay i.m.) Lauschmann Gyula: A nemesi felkelések története. Székesfehérvár, 1909.

²⁴ A városi polgárőrség megszervezése a szabad királyi városokban az 1790-es években vette kezdetét, célja azonban nem a felülről

szervezett polgári megmozdulás, mint inkább a nemesi felkelésbe való bevonása volt. Székesfehérváron már 1727-től ismert a város anyagi támogatásával működő és lövöldével rendelkező polgári lövészcsoport. Mária Terézia 1768-ban oly módon engedélyezte működését, hogy a polgárok számára biztosították a fegyverhasználatot. Mindezek ellenére az 1797. évi nemesi felkelésben a polgári sereg szerepét nem kapott. Vö. Kállay I.: i.m. 1988. 251.

²⁵ Ezzel magyarázható, hogy az 1800-ban készített zászlókon miért szerepel 1810-es keltezés.

²⁶ Lauschmann: i. m. II. k. 101.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2009-re belföldi előfizetőink részére **1400 Ft**, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj változatlan: Európában **25 EUR**, a tengeren túlra **30 USA \$**. Az előfizetés bankszámlaszáma: (Postabank és Takarékpénztár Rt.)

„HU82 1199 1102 0210 3006-0007 0010 – Swift kód: GIBAHUHB”

BÁN ANDRÁS POZSONYI VÁROSBÍRÓ CSALÁDJA

(Adalék Magyarország fővárosa előkelőinek genealógiájához)

Magyarország újkori történelmében, a helyi előkelők genealógiájának a magyar historiográfia kevés figyelmet szentelt. Főleg a 16–18. századi előkelő nemzetségek címerei, rokon kapcsolatai és a városi önkormányzat archontológiai áttekintése vár még komplex feldolgozásra.

A 17. század első harmadáig Pozsony város önkormányzatának fontosabb tisztségeit szinte kizárólag a helyi, német etnikumú, evangélikus családok képviselői töltötték be, mint pl. Maurach, Aichinger, Partinger, Schödl, Auer, Tuzenthaller, Karner, Schrembsner. A városban, amely a középkortól – annak ellenére, hogy Pozsony, mint fő- és koronázó város fontos helyet foglalt el – német jellegű, s bár 1526-ot követően jelentős nem német ajkú lakosság jelent meg, főleg magyar, szlovák és horvát, azonban a hatalomból időlegesen sem szereztek részesedést.¹

Pozsony magyar nemzetiségű lakossága két, jól tagolható csoportra volt osztható. Az elsőt a polgárok alkották, túlnyomó részben kézművesek, akik Pozsony nyugati peremén telepedtek le. A második, viszonylag népes csoportba a nemesek tartoztak, akik a városban laktak, de polgárjoguk nem volt. A királyi tisztviselői, udvartartásuk tagjai és familiárisaik, a kamara hivatalnokai közül kerültek ki. A nemesség eleinte Pozsony önkormányzatába közvetlenül nem avatkozott be.

A helyi evangélikus nemzetségek hatalmának korlátozása és a város önkormányzatában betöltött szerepük csökkenése II. Ferdinánd császár és magyar király rekatolizációs intézkedéseinek következménye. A szigorú, és a katonaság által betartatott uralkodói rendeleteket követően Pozsony város önkormányzatába 1627 után nagyobb számban katolikusok is bekerültek.²

Mivel a pozsonyi nemetség között csak nagyon kevés katolikus volt, az önkormányzat megnyílt a polgárság más nemzetiségű tagjai előtt is. A szenátusba a katolikusok közül két horvát (Monich Mihály, Bakics János) és két magyar (Száboky Benedek, Gömbköthő alias Bella Gáspár) lett megválasztva. Később, 1630–1640 között a magyar szenátorok száma tovább gyarapodott: Palinay

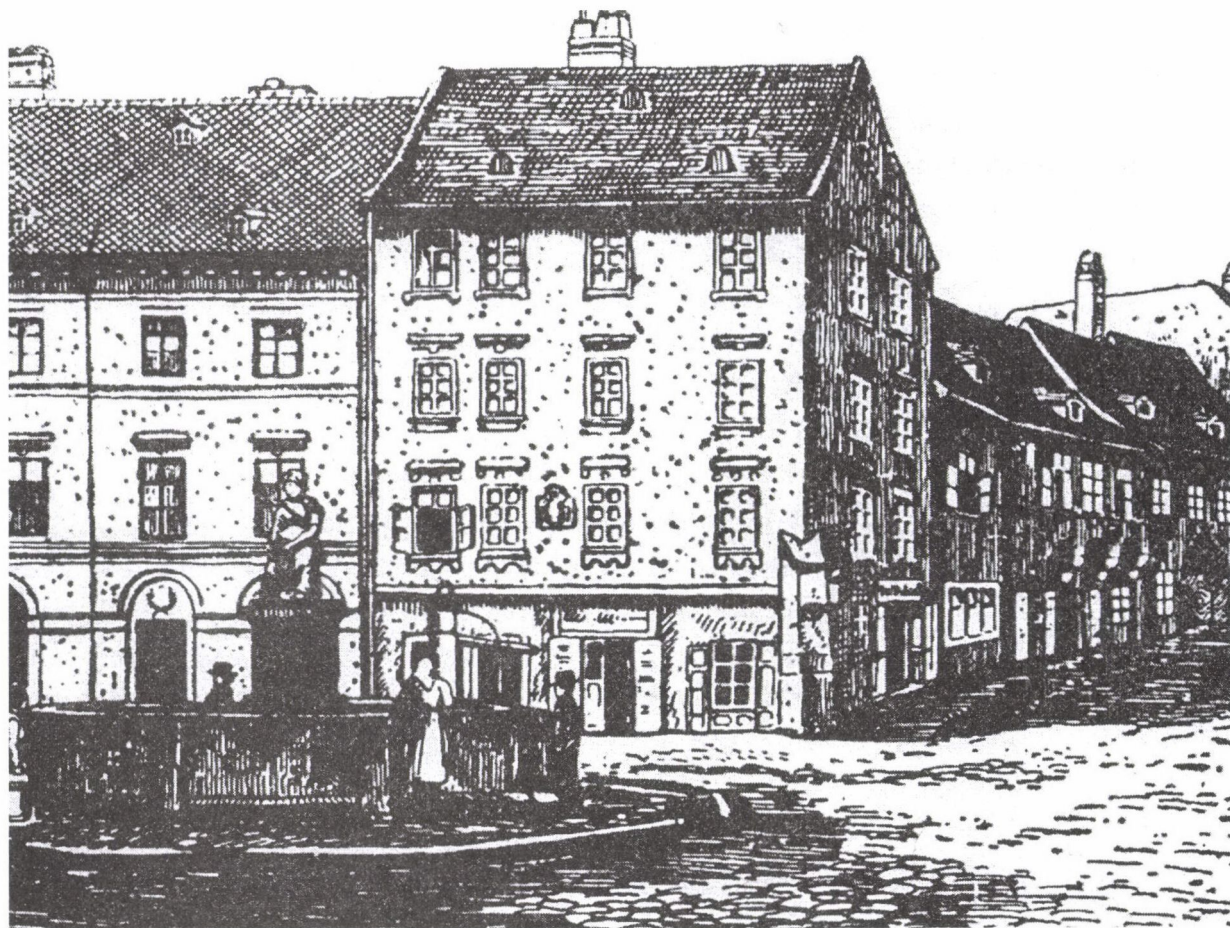
alias Szakács Ferenc, Földössy Mihály, Tallián Gergely, Török János, Szilvássy Péter és Galgóczy Márton. Idővel a magyar szenátorok száma tovább nőtt, ugyanis 1672 és 1681 között evangélikusokat nem volt szabad választani, és helyükre a kamara nemeseket jelölt.³

A 17. század második felének jelentős pozsonyi polgár nemzetségei közé tartozik a Bán nemzetség. A rég letelepült nemzetségek közé tartozik, amely Pozsonyban legalább a 16. század közepe óta lakik. A család családfája Bán Péter (†1601 előtt) és fia, Mihály (†1643) óta követhető nyomon. Mindketten kovácsmesterek voltak, és házuk a külvárosban, a Széplak utcán (Schöndorffer Gasse) állt.⁴ Az első Pozsonyban élő Bánok inkább a szegényebb polgárok közé tartoztak, viszont a katolikus egyház aktív támogatói voltak. Bán Mihály a helyi pozsonyi prelátus familiárisai közé került, és feltehetően közbenjárásuk révén 1618-ban a magyar nemesi rend tagjai közé emelkedett.⁵ A kapott nemesi címet kék pajzs alkotta, amelyben zöld hármashalmon fehér egyszerű áll. A felső sarkokban arany nap és ezüst félhold található. A sisakdísz ágaskodó egyszerű alkotja. A sisaktakaró színezete vörös és ezüst. (1. kép) Ez a címerkép megtalálható a nemzetség tagjainak későbbi pecsétjein is.⁶ Ismerjük azonban Mihály régebbi családjegyét is, amelyet a nemesi címer megszerzése előtt használt. E családjegyet pajzs alkotta, amelyben patkó látható.⁷ Tehát e családjegyet – egy polgár tipikus jegye – egy kovácsmesteré.

A császári hadak és Bethlen Gábor serege közti harcok folyamán, 1619 és 1623 között Pozsony peremterületeit többször feldúlták. Feltehetően megsérült a Bán család háza is, ezért a család a belvárosba költözött. 1624-ben Mihály és fia, András Schönberger György szücsmester házában lakott.⁸ A pozsonyi polgárság elitje közé a Bán nemzetségből bekerül Mihály fia, András is (*1603 körül – †1678). Ehhez nagyban hozzásegítette őt előnyös házassága. Ez a fiatal polgár és újdonsült nemes – armalista – feleségül vette Spiller Mária Zsófiát, egy gazdag patríciusnak, Spiller Balázsnak, a bécsi kamara

tanácsosának lányát. Továbbá, András menyasszonya egyben Corbely Jánosnak, a kamara egy jelentős hivatalnokának özvegye, amely tény megnyitotta az utat a Bánok előtt a királyi hivatalok felé.⁹ Mária Zsófia gazdag hozományt vitt a házasságba, házat a belvárosban, a ferences kolostorral szemben levő téren. (2, kép) Bán András családjával ide költözött. Társadalmi megbecsültsége a városban oly annyira megnőtt, hogy 1649-ben megválasztották pozsonyi szenátornak. Az után, hogy Pozsony város szenátusában örökös tagságot szerzett, megkezdődött András figyelemre méltó pályafutása. Előbb városkapitány (1656–1658), majd polgármester (1662–1663, 1670–1672) és utóbb első szenátor (1673–1678) lett. Pályafutása csúcsára 1669-ben ért, amikor megválasztották városbíróvá.¹⁰ Bán András a szenátusban mindig következetesen érvényesítette a katolikusok érdekeit. 1672-ben ellentmondásos szerepet játszott, mint a város polgármestere, amikor a Habsburg-hatalom beavatkozása következtében Pozsony elvesztette szabad önkormányzatát. A helytartó, Szelepcsényi György rendelete értelmében a pozsonyi evangélikusoknak át kellett adniuk templomaik és iskoláik kulcsait. Mivel a városi tanács evangélikus többsége ellenállt, a városba

katonaság rendeltetett és az evangélikus képviselőket bebörtönözték. Pozsonyban protestáns zavargások törttek ki, és nem csodálkozhatunk azon, hogy Bán András házában, aki a katolikusok képviselője, tűz ütött ki. Az elégedetlenséget azonban hamar elfojtották és az evangélikus polgárokat a város fontosabb intézményeiből eltávolították. Bán András 1672 után a szenátus tagja maradt és egészen haláláig idősebb, ill. első szenátorként (senator senior, senator primarius) tevékenykedett. A család vagyona növekedett, amikor 1650 körül egy majort vásárolt Pozsony peremvidékén és 1676–1677 között a Peck-féle házat a Mihálykapu utcában.¹¹ Bán András egyengette fiait, János Ignác és Ferenc Nándor pályafutását. Mindkettőt a jezsuitákhoz küldte tanulni. A pozsonyi gimnázium diákjai lettek (1661–1669), majd tanulmányait a nagyszombati egyetemen fejezték be 1670-ben.¹² 1676-ban közvetítésével fiait házassággal kötötte Borcsiczky Ferenc lányával, akik Borcsiczky György, pozsonyi ferences kanonok és lekéri apát rokonai.¹³ A Bán család számára ez előnyös kapcsolatot jelentett egy ősi nemes családdal, amely kapocs véglegesen elválasztotta őket a polgári környezettől. András fiait később ugyanolyan fontos tisztségeket töltötték be a városban, mint apjuk. Működési területüket ésszerűen felosztva, János Ignác a városi önkormányzatban, Ferenc Nándor pedig a királyi szolgálatában tevékenykedett.

Bán János Ignác (†1705 után) sógorával, Pongrátz Ádám Kristóffal együtt Pozsony város szenátusának tagja. Okiratokkal igazolhatóan 1688 és 1705 között a szenátus tagja, de városbíróvá soha nem választották meg.¹⁴ A Mihálykapu utcában lakott, de nem a szülői házban. Az eredeti Spiller-Bán-féle ház öccse, Ferenc Nándor tulajdona lett, aki együtt lakott a Podhoranszky családdal, édesanyja rokonaival. Bán Ferenc Nándor (†1699 után) kamarái hivatalnok lett. Írnokként (notarius) és lajstromozóként (registrator) működött.¹⁵

Mivel Bán Ignác János gyermekei közül csak lányai érték meg a felnőttkort, a nemzetség csak öccse ágán folytatódott. Ez a generáció azonban már nem volt oly sikeres. Bán Ferenc Nándor fiait közül idősebb kort Ferenc István (†1727 után) és József (†1734 után) ért meg. Sikeresebb az idősebb testvér volt, aki katonai pályára ment. A császári seregben szolgált, 1709-ben a Rákóczy-felkelés alatt például hadnagy volt gróf Brämer regimentjében.¹⁶ Mivel a forrásokban e család leszármazottjaival nem találkozunk, feltételezhetjük, hogy a két testvérnek nem voltak gyermekei. A Bán nemzetség kihalt vagy elköltözött a városból, mert nem szerepelnek az 1754-es nemesi összeírásban pozsonyi lakosként. Az eredeti

nemzetségi székhely, az úgynevezett Spiller-Bán-féle ház a 18. század első felében Kubóczy János György, pozsonyi szenátor tulajdonába került. A Mihálykapu utcai házat, amelyben János Ignác családja lakott, a 18. század első felében veje, Csiba Imre birtokolta, aki 1722-ben eladta az erárnak. A házat később lebontották és helyén a kamara új épületét építették fel.¹⁷

A Bán nemzetség családfája:

A. BÁN Péter, †1601 előtt, pozsonyi polgár, feleség: Ilona, gyermekei: A1.

A1. BÁN Mihály, *1582 előtt, †2. X. 1643 előtt Pozsonyban, pozsonyi kovácsmester, a szélesebb városi tanács tagja, 1618 nemes, feleség: Ilona, gyermekei: a1.

a1. BÁN András, *1603 körül Pozsonyban, szenátor, városkapitány és városbíró, feleség: ns. SPILLER Mária Zsófia, Spiller János kereskedő és Maurach Anna leánya, Corbely János magyar kamarai pénztárnok és tanácsos özvegye, gyermekei: b1-b3.

b1. BÁN János Ignác, *18. VII. 1650 Pozsonyban, † 1705 után, pozsonyi szenátor, feleség: I. °°19. I. 1676 Bolesóban (Trencsén vármegye), borsiczi és bolesói BORCSICZKY Judit, Borcsiczky Ferenc leánya, II. °°17. VI. 1681 Pozsonyban, ns. LIEBHARDT Mária Magda, Liebhardt György pozsonyi szenátor és Dieffenbacher Anna leánya, Földváry András, a Guberniumi titkárának özvegye, gyermekei: második feleségétől: c1-c5.

c1. BÁN Mihály Ferenc, *15. IX. 1682 Pozsonyban, †.(?)

c2. BÁN Mária Zuzana, *15. XII. 1683 Pozsonyban, †.(?)

c3. BÁN Mária Bora, *18. I. 1686 Pozsonyban, †1769 Nagymagyarban (Pozsony vármegye), férj: °°9. XI. 1719 Pozsonyban, nagyabonyi CSIBA Imre, pozsonyi városbíró, ügyvéd és királyi tanácsos

c4. BÁN Anna Zsófia, * .(?) , † 1714 után, férj: °° 26. XI. 1714 Pozsonyban, ns. CSÉMY Mihály, ruszti (Sopron vármegye) szenátor és nótárius

c5. BÁN Anna Terézia, * .(?) , † 1752 után, férj: °° 31. I. 1717 Pozsonyban, ns. VÁRADY Ferenc, pozsonyi ügyvéd és ügyész

b2. BÁN Mária Erzsébet, * 1652 körül, † 1707 után Pozsonyban, férj: °° 1664 Pozsonyban, ns. PONGRATZ Ádám Kristóf, kereskedő és pozsonyi polgármester

b3. BÁN Ferenc Nándor, * 1653 körül, † 1699 Pozsonyban, kamarai hivatalnok, feleség: °° 19. I. 1676 Bolesóban (Trencsén vármegye), borsiczi és bolesói BORCSICZKY Mária Magda, Borcsiczky Ferenc leánya, gyermekei: d1-d6.

d1. BÁN Mária Erzsébet, * 5. II. 1677 Pozsonyban, † 1709 után

d2. BÁN Ferenc István, * 1680 körül, † 1727 Pozsonyban, császári hadnagy

d3. BÁN Anna Zsófia, * 5. VII. 1683 Pozsonyban, † .(?)

d4. BÁN András, * 19. VII. 1684 Pozsonyban, † .(?)

d5. BÁN Anna Rozina, * 11. III. 1686 Pozsonyban, † 1709 után, férj: °° 23. IV. 1709 Pozsonyban, ns. de BELLEVILLE János Ferenc, császári hadnagy, zászlótartó

d6. BÁN József, * 1688 körül Pozsonyban, † 1734 után

Frederik Federmayer

JEGYZETEK

¹ Federmayer, Frederik: Rody starého Prešporka. Monada, Bratislava 2003, 42–46.

² Vantuch, Anton: Pázmáňov pokus o obnovenie Academic Istropolitany v Bratislave v rokoch 1626–1627. In: Historické štúdie, 25, 1981, 108.

³ Archív mesta Bratislavy (AMB), Mesto Bratislava, Magistrátne protokoly [Tanácsülési jegyzőkönyvek] 1620–1680.

⁴ AMB, Mesto Bratislava, Listy a listiny [Levelcek és okiratok], jegyzékszám 9487; AMB idézett forrás, Protokol testamentov [Végrendeleti jegyzőkönyv] 4n. 9, 21. old.; AMB idézett forrás, Magistrátny protokol [Tanácsülési jegyzőkönyv] (1589–1606), 493. old.

⁵ Kempelen, Béla: Magyar nemes családok. I., Bp., 1911, 336; Csergheő, Géza: J. Siebmachers Wappenbuch der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans Kronc. I., Nürnberg 1885, 22, 17 tábla.

⁶ Megtaláltuk Bán Mihály és fia, András pecsétjét 1635-ből, ill. 1676-ból. AMB, Mesto Bratislava, Listy a listiny [Levelcek és okiratok], jegyzékszám 10054; AMB, idézett forrás, súdne písomnosti, testamenty [bírósi iratok, végrendeletek], 1551. doboz.

⁷ Archivum primatiale Esztergom, Capitulum Strigoniensis, Locus credibilis [Esztergom káptalan, hiteles hely levéltár], Testamenta, caps 55, fasc. 10.

⁸ Federmayer, 2003, 212.

⁹ Mária Zsófia Spiller János és Maurach Anna lánya, unokája és dédunokája a jeles evangélikus városbíróknak, Maurach Rudolfnak és Lukácsnak, Federmayer, 2003, 135–136; Fallenbüchl, Zoltán: Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyaror-

szágon. Bp., 2002, 65; Slovenský národný archív [Szlovák nemzeti levéltár] (SNA), Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly, [Pozsonyi káptalan, hiteles hely levéltár (PKHL)], autentikus jegyzőkönyv 41.sz., 545., AMB, Mesto Bratislava, Magisztrátusi jegyzőkönyvek (1675–1682), 318.

¹⁰ AMB, Mesto Bratislava, Magisztrátusi jegyzőkönyvek 1649–1678; SNA, PKHL, autentikus jegyzőkönyv 40.sz., 163, 169, 42.sz., 257, 259.

¹¹ Schrödl, Josef: Geschichte det evang. Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony/Pressburg, I. Pressburg, 1906, 189; Federmayer, 2003, 97; Federmayer, Frederik: Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In Czoch, Gábor (ed.): Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Pozsony, 2005, 187; AMB, Mesto Bratislava, spisy [Iratok], 659. doboz, a peremvárosok házainak összcírása 1653, 1657; 104. doboz, H/1. csomó.

¹² Primási könyvtár Esztergom, Matrica gymnasii Poseniensis 1650–1725, Tit. I.-f, Batthyány gyűjtemény, bejegyzések 1661–1669 között, Zsoldos, Attila: Matricula universitatis Tyrnaviensis. Bp., 1990, 166.

¹³ Mindkét menyegzőt egyazon napon, a Borecsiczok bolesói (Trencsén vármegye) kúriájában tartották. AMB, Mesto Bratislava, Listy a listiny [Levelcek és okiratok], jegyzékszám 10054.

¹⁴ AMB, Mesto Bratislava, Magistrátne protokoly [Tanácsülési jegyzőkönyvek], 1688–1705.

¹⁵ Fallenbüchl, 2002, 42.

¹⁶ SNA, PKHL, autentikus jegyzőkönyv 52.sz., 66.

¹⁷ Federmayer, 2003. 97, 137.

A TÖRTÉNELEM SEGÉDTUDOMÁNYAI AZ EURÓPAI UNIÓBAN „HATÁROK NÉLKÜL”

(Abaújdevecser–Encs, 2008. május 17–18.)

Nagyszabású emlékünnepséggel és nemzetközi tudományos konferenciával tisztelegtek 2008. május 17–18-án Abaújdevecseren és Encsen ragyolci Csoma József tudós születésének 160. évfordulója alkalmából. A kétnapos rendezvényt az Encsen 2007-ben életre hívott Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület szervezte. Az ünnepségsorozat május 17-én, a szombat délelőtti órákban ünnepi istentisztelettel kezdődött az abaújdevecseri református templomban, ahol Baksy Mária, az abaúji egyházmegye esperese, valamint főtiszteletű Csomós József, a Tiszánineni Református Egyházkerület püspöke hirdetett igét. A szertartást az Encsi Református Egyházközség Gárdonyi Zoltán kórusának fellépése gazdagította. Ezt követően egyházi és civil szervezetek, valamint az önkormányzatok képviselői elhelyezték a tisztelet koszorúit a Csoma-kriptánál és az alsó Csoma-kastélyon lévő emléktáblánál. A koszorúzásokat követően, a helyiek által „Nagy Kert”-ként is közismert parkban ünnepi műsort tekinthettek meg az érdeklődők. Az ünnepi beszédeket az abaújdevecseri óvodások műsora, valamint az Abaúji Pedagógus Kórus koncertje színesítette. Az ünnepségen megnyitó beszédet mondott Dr. Ódor Ferenc, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés Elnöke, s ünnepi felszólalást tartott Bratu László, Encs Város Polgármestere. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság nevében Dr. Pandula Attila főtítkárnak emlékezett Csoma József, akinek munkásságát Dr. Csorba Csaba, nyugalmazott egyetemi docens, a Honismereti Szövetség elnöke, a Kazinczy Társaság elnökségi tagja is méltatta. Az ünnepi rendezvényt Evva Margit, az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület elnökének megemlékező gondolatai zárták. Ezt követően került sor a felső Csoma-kastélyban az ünnepségeken és konferencián résztvevők számára szervezett fogadásra, amellyel egy időben avatták fel Encsen Csoma József emlékfáját; az avató beszédeket Bratu László polgármester és a Csoma család leszármazottjaként Evva Margit tartották. Közvetlenül a konferencia előadássorozatának megkezdése előtt az encsi művelődési központban Dr. Ódor Ferenc

és Kércsi Tibor intézményvezető megnyitották a Csoma József emlékkiállítását.

Nem érdemtelen néhány mondatban felidéznünk a heraldikus-genealógus-régész Csoma József pályafutásának néhány állomását. Nagy Iván a 19. század derekán jegyezte le a családról: „*A régiebb nemes családok egyike. Előnevét Nógrád megyei Ragyócz helységtől [...] vette.*”¹ Szinyei József úgy értesült, hogy Csoma József (Rásony, 1848. június 27.–Devecser, 1917. március 1.) „*földbirtokos [...] a gymnasiumot Budapesten, a jogot Sárospatakon végezte. Jelenleg jószágán Devecserben (Abaújmegye) gazdálkodik. [...] Régészeti gyűjteménye s nevezetes szakkönyvtára van.*”² A Tiszánineni Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegyéjének világi tanácsbírájaként is közfeladatokat ellátó tudósembernek mindösszesen 13 tudományos kötete látott napvilágot, s publikált a Turulban, a Századokban és a Kassai Múzeumi Évkönyvben is.³ A történelem segédtudományait művelő tudós szakemberek számára Csoma József publikációi, könyvei napjainkban is alapműnek számítanak; tevékeny élete során maradandó tudományos munkát végzett, publikációi napjainkig hatóan alapműnek számítanak a címertan, a családfakutatás és Abaúj régészeti emlékeinek feltárása során (névéhez fűződik Abaúj régészeti szempontú feltérképezése). Munkássága elismeréseként 1900-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1906-tól pedig a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság másodelnöke lett. Csoma József élete végéig abaújdevecseri birtokán élt, ő építette a település kastélyát.⁴ Mindazonáltal a Sárospataki Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegyéjének és a Sárospataki Református Kollégium világi tanácsbírája, valamint az abaújdevecseri református egyházközség főgondnoki és patrónusi tisztségéből felvállalt kötelezettségeknek is eleget tett.⁵

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság – immáron hagyományosnak tekinthető módon harmad ízben⁶ – minden esztendőben sorra kerülő, vidékre kihelyezett kollokviumát idén az Encs Városi Művelődési Központ

és Könyvtárban rendezte. A házigazda szerepét az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület vállalta. A kétnapos eszmecsere nem titkolt célja, hogy helyzetrajzot vázoljon fel a szűkebb szakmai társadalom képviselői elé a történelem segédtudományainak legutóbbi kutatási eredményeiről. A történelem számos, sokszínű segédtudományának; archontológia, falerisztika, genealógia, heraldika, inszigniológia, szfragisztika, vexillológia, valamint az archeológia témakörében rendezett tanácskozáson a téma jeles honi képviselői társaságában Szlovéniából érkezett előadó, s tartottak előadásokat kutatásaik korábbi vagy időszzerű kérdéseiről, nehézségeiről. Örvendetes, hogy öt ifjú történész előadóval, egyúttal PhD-hallgatóval is találkozhattak a rendezvényen, ahol összesen 16 előadás, négy ülészakra bontva hangzott el a két nap alatt. Úgy értesültünk; jó reménnyel bizakodhatunk abban, hogy – a lehetőségek tükrében már – a közeljövőben a szélesebb érdeklődő közönség is megismerkedhet az elhangzottakkal tanulmánykötet formájában.

A tudományos értekezlet programja – a péntek esti vacsorát megelőzően – Dr. Ódor Ferenc és Dr. Pandula Attila, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkárának beszédeivel a Kurek panzióban vette kezdetét, a szimpóziumot az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület nevében Evva Margit üdvözölte. Az ünnepélyes megnyitót a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság részéről elnöki minőségében Dr. Bertényi Iván professzor tartotta. A hazai viszonyok között meglehetősen nagy érdeklődés mellett lezajlott, voltaképp heraldikai és genealógiai ihletettséggel konferencia programját Szemán Attila hazai bányászjelvények kialakulását illusztráló inszigniológiai, Vitek Gábor Fejér vármegyei nemesi felkelési zászlóit reprezentáló vexillológiai, Dr. Pandula Attilának az 1898-ban alapított „Díszérem” adományozási gyakorlatát feltáró falerisztikai, valamint Dr. Várlaki M. Péter Szent Korona eredetét kutató értekezése tette színebbé. A tanácskozáson az előre meghirdetett programtól eltérően, pedagógusi kötelezettségeiből fakadó elfoglaltságaira hivatkozva Skornyákné Török Márta nem vehetett részt.

A konferenciaindító ülészak nyitó előadását Bertényi Iván professzor *Mátyás király címerei* címmel tartotta. A számtalan illusztrációval ábrázolt felszólalás az uralkodó egyes, a Thuróczy Krónikában is megjelenített címerváltozatain keresztül demonstrálta – többek között – a szív pajzsot nélkülöző bírói pecsétet, az első, 1469. évi titkos pecsétet, a harmadik, 1472. évi – cseh oroszlános motívummal ékesített – kis titkos pecsétet, a nagy kettős pecsétet (1464, 1474), valamint a különlegességnek számító, az osztrák címer pólyáját első ízben megjelenítő 1485. évi pecsétlenyomatot. Beszédében kiemelte: az uralkodó pecsét- és címerhasználatának kiforratlanságára jellemző, hogy egyes címeralkotó elemek az idők

folyamán be-, illetve kikerültek az uralkodói címerstruktúrából. Nagy Iván tolmácsolásában a család címere a következő: „1453-ki febr. 1-én [...] V. László király Hunyadi Jánosnak ősi czimerét, mely egy csőrében arany gyűrűt tartó hollót ábrázolt, – fehér mezőben koronát tartó vörös oroszlánnal bővítte meg. [...] E czimer [...] következő: a jobb oldalra dőlő paizs négy részre oszlik, az első és negyedik osztály kék udvarában egy szárnyait kissé felemelő, és balra fordult fekete holló látszik, csőrében aany gyűrűt tartva; a második és harmadik osztály ezüst mezejében szintén balra fordult vörös oroszlán áll hátulsó lábain, háta mögé felkondorított farkkal, és első bal lábával arany koronát tartva. A paizs tetején koronás arany sisak áll, melyből egy szétterjesztett arany szárny nyúlik fel. A sisak két oldaláról a paizst arany-kék foszladék veszi körül.”⁷

Walt F. Jurečić kutató *Die wichtigsten Attribute nach der heraldischen Restitution* címmel summázta újfent hosszú esztendőket áldozatos kutatómunkájának gyümölcseit. A német nyelven elhangzott referátum tolmácsolásában Dr. Pandula Attila működött közre. A heraldika jelenkori megújításának lehetőségeit tárgyalva az előadó tulajdonképpen megismételte, illetve kiegészítette a korábbi évek hasonló tanácskozásain elhangzott, sajátos megközelítésű fejtegetéseit. Újszerű megállapítása: a heraldika újraélesztésének rögzös folyamatában elkerülhetetlen az új tagállamok; Szlovénia és Magyarország zászlóvitelével, egyidejűleg a címertan művelődéstörténeti aspektusainak előtérbe helyezésével az érdeklődés felkeltése az Európai Unióban. Utalt arra, egyszersmind helytelenítette azt a kialakult címeralkotási gyakorlatot, amelyben az „üzleti heraldika alakjai az emblematika irányába tolták a klasszikus címertant, s ezzel a kettő öszszemosódott.” Amint arról korábban beszámoltunk, jelen reflexió záróakkordjaként is megállja a helyét: „fő ideológiájának tekinti – a 15. század második felében alkalmazott klasszikus heraldikai szabályok helyreállításán keresztül – a címertan életben tartását és fejlesztését.”⁸

Dr. Draskóczy István egyetemi docens Csoma József a genealógus címmel tartott az elsősorban heraldikusként ismertté vált tudós családtörténeti publikációit tárgyaló előadást. A szűkebb territóriumának levéltáraiban (vármegyei birtokosok archívumai), az Országos Levéltárban és a felvidéki Kassán folytatott kutatásainak eredményeit méltatva kitért arra, hogy genealógiai munkásságának két fő csoportja különíthető el; a heraldika és a genealógiai jellegű írárok. Az előadásból megtudtuk, hogy tudományos tevékenysége során nem kevesebb mint 419 nemes familia adatait dolgozta fel, „kedvence” az Aba nemzetiség volt. Az előadó beszámolója konklúzióját oly módon vontta meg, hogy – a genealógiai adatok feltárásának, az anyaggyűjtésnek, a táblázatok közé tételének a korszakában jelentékeny szerepet vállaló – Csoma a genealógi-

át a heraldika segédtudományaként kezelte, s címertani problémák megoldási lehetőségeit kereste benne.

Az ülészak zárásaként *Dr. Spillenber-Diószei György* kutató reneszánsz hosszúságú címmel (*A hegyaljai görögök kereskedelmi tevékenységének főbb jellegzetességei a XVII–XVIII. században – családi és helytörténeti adatokkal való összefüggések tükrében*) prezentált referátumában kutatásainak átfogó eredményeiről tájékoztatta a konferencián résztvevőket. A saját családi érintettségéből is fakadó törekvéseit a hazai görög közösség mindennapi életének bemutatásával kezdte. Előadásának alaphangjaként felvázolta: az első görög diaszpóra menekültként s nem hospesként (amint az általában a többi nemzeti kisebbségre érvényes) 1453-at követően érkezett Magyarországra. Az erdélyi görög nemzetiség kialakulása a 17. századra tehető. Mindezek mellett formálódott a hegyaljai-felvidéki görögség önszerveződési folyamata, amelynek elsődleges célterülete Kassa, Tokaj és Lőcse volt. A továbbiakban, amint azt az előadás címe is sejtetni engedte, a hegyaljai görögök kereskedelmi tevékenységének magvas családi és helytörténeti összefüggésekre ágyazott foglalatát kapta a hallgatóság.

Az első nap késő délutáni szekció-ülésének nyitóelőadásában *Dr. Lakatos Sarolta* múzeumigazgató *A nagykállói Kállayak napkori főága a 19. század végén, és a 20. század első felében* címmel jól felépített, tartalmas összefoglalást tartott a napjainkban is virágzó nagykállói Kállay familia címben jelzett ágazatáról családtörténeti vonatkozású felszólalásában. A több évtizedes – remélhetőleg a közeljövőben kiadásra kerülő Kállay-monográfiában is tetet öltő – önzetlen kutatómunka lenyomatából megismertük a család őseredetének – okleveles kútfőkkel igazolt – 13. század közepéig visszavezethető momentumait. A fennmaradt diplomákban, első ízben, 1252-ben tűnt fel a Balogsemjén nembeli Ubul fia, Mihály comes. 1271-ben V. István király a stájerországi hadjáratban szerzett különösen nagy érdemei elismeréseként Szabolcsban Napkor és Töt (elpusztult falu Napkor határában) birtokokat adományozta számára, amelyeket korábban imént említett Ubul nyerte II. Andrásától, Egyed nevű testvérének 1214. évi halicsi hadjáratban bekövetkezett haláláért. A Kállayak a továbbiakban IV. Béla, V. István, IV. (Kun) László, Károly Róbert, Nagy Lajos, Luxemburgi Zsigmond, Hunyadi Mátyás, II. Lajos uralkodók hű vitézei, hívei voltak, amit újabb és újabb birtokadományok, illetve megerősítések követtek; Szabolcs vármegyén kívül Szatmár, Bereg, Heves, Csanád és Gömör vármegyékben is birtokossá lettek, időlegesen a Tengermellékre is elszármaztak. A végleges nagykállói Kállay névhasználat a középkor végére alakult ki; elsőként az 1435 és 1436 között alnádori, 1446-ban szabolcsi főispáni, 1447-ben alországbírói címet viselő Kállay Lökös János használta. Az előadó a továb-

biakban részletekbe menően ismertette – többek között – a nemzetség kettős főhatalom és a hódoltság időszakában végbement peremvidékre szorulását; jelentős országos pozíciót, avagy megyei tisztséget sem viseltek. Törzsbirtokaik döntően ugyan megmaradtak, közülük jó egynehány azonban elnéptelenedett; a dolgozat témáját illetően Napkor és Kállósemjén falvak benépesítése csupán többszöri kísérletre sikerült. A helyenként szellemes előadásból az is ismertté vált, hogy a Kállay felmenők az 1700-as évektől a 19. század utolsó harmadáig vigyázó szemekkel örködték az ősi jószágok egyben tartásán, a leányokat csupán az anyai jussokból elégítették ki. Ezzel együtt, a birtokelaprózódás már a 19. század első felében kezdetét vette. Az előadó kimutatta, hogy utóbb a birtokeladások, birtokvesztések a Kállayak valamennyi ősi fészkeben átírták a földbirtokosok névsorát. Maguk a Kállay leszármazók a 20. század elejére kirajzottak ősi településeikről, Szabolcsból, a napkori főágbeliek a 20. század elején döntően már Budapesten éltek, egy-egy szűkebb család átmenetileg, avagy véglegesen Nyíregyházán, Szarvason, Békéscsabán, Egerben, Nagybányán, Szombathelyen telepedett le. Részint polgári foglalkozásukból éltek; döntően jogászok lettek, de találunk közöttük orvost, katonatisztet, papot is, az egyetemi diploma megszerzése a 20. századtól csaknem általánossá vált. A 19. század végén, a 20. század első felében az államigazgatás különböző szintjein, a közszolgálatban továbbra is találunk számos Kállayt: szolgabírók, főszolgabírók, a vármegyei közigazgatási stb. bizottságok tagjai, többen minisztériumi alkalmazottak. Az 1944. március 19-i német megszállást követően Dr. Kállay Miklós miniszterelnök és családja, szűkebb rokonsága, a nyilasok s nácik üldöztetéseinek lettek a szenvedő alanyai, avagy tényleges fogságba kerültek. Sok más történelmi magyar nemes családdal együtt megszenvedték a kitelepítések kegyetlen esztendeit is; még meglévő jószágaiktól, vagyonuktól megfosztották őket, többségük 1945–1946-ban vándorolt ki, mások 1956-ban hagyták el a szülőföldet. A rendelkezésre álló adatokra rátérve az előadó közölte; a kutatások eredményeként felállított genealógiai táblázatokban, 1700-tól napjainkig 555 Kállay leszármazott (367 fő a napkori, 188 fő az orosi főágon) neve szerepel pontos születési, halálozási és házasságkötési adatokkal, amelyek eredeti lelőhelye az anyakönyvezés szerint illetékes római katolikus plébániákon lévő eredeti anyakönyvek, illetve a Magyar Országos Levéltár őrizetében utalt Kállay család levéltárában fellelt iratok. Ismertetőjének ezen szakaszában kiemelte, hogy napjainkat illetően maguk a ma élő Kállay leszármazók juttatják el anyakönyvi kivonataikat, amelyek alapján jelenleg 98 nagykállói Kállay él a két főágon; közülük 28 napkori főágbeli külföldön (Németország, Olaszország, Svájc, Ausztria, Franciaország, Amerikai Egyesült Államok, Brazília) él, a 98-ból

összesen 76-an a napkori főág leszármazói. Ehelyütt kell megemlítenünk a 2006-ban elhunyt Dr. Kállay Kristóf által 1993-ban alapított, és számos Kállay leszármazótól gyarapított Kállay Gyűjteményt, amit a szakma, s ma már a közvélemény is nemesi, arisztokrata családok hagyatékát őrző múzeumként aposztrofál. „*A Kállay családban apáról-fiúra szálló kötelesség, a kapott szellemi örökség megőrzése, az ősi földekhez, Szabolcs megyéhez való hűség, – Kállay Miklós miniszterelnök fia: Miklós szavaival élve: »mert ilyenek az apák, és ilyenek a fiúk, örök a magyar!« In asperis et prosperis.*” – zárta találóan előadását a gyűjteményvezető.

A mohácsi csatavesztést (1526) követő időszak Magyarország címerhasználati gyakorlatát taglaló tárgy körben Dr. Csorba Csaba nyugalmazott főiskolai docens tolmácsolta több ízben nyomtatásban is napvilágot látott gondolatait. A felszólalás historiográfiai bevezetőjében görcső alá vonta Csoma József közel egy évszázaddal ezelőtt napvilágot látott, az előadó által első összefoglalási kísérletként értelmezett alapművét (A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913.), majd ezt követően kitért Áldásy Antal egy évtizeddel utóbb „Címertan” címmel íródott munkájára. A címerhasználat vizsgálatának gyakorlatáról beszámolva fejtette ki, hogy művelésének közel évszázados története során, mind az 1913 előtti időszakban, mind az azt követő évtizedekben is a hazai kutatás csupán az 1526 előtti címerek kutatására fordított kitüntetett figyelmet. A nemesi családok címerei mellett az érdeklődés fokozatosan fordult más irányba, s ezzel a települések, a céhek stb. jelképei is egyre inkább a kutatás látókörébe kerültek, s megsokasodtak a művészettörténet jellegűnek ítélt címertan mellett a más szempontokat is figyelembe vevő elemzések. Hangsúlyozta; noha Bertényi Iván professzor a címerekkel kapcsolatos részkutatások egyes jelentékenyebb eredményeit összegezte 1983-ban közzé tett népszerű címertanában (Kis magyar címertan. Bp., 1983.), ugyanakkor a Mohács utáni magyarországi címerhasználatot monografikus igényrel összegző kötet nem született. „*Még napjainkban is vannak olyan alapkérdések, amelyek alapos megvitatása várat magára.* – érvelt az előadó, majd így folytatta: – *Természetesen ez az előadás nem vállalhatja föl ezekre a választ, legfeljebb azt, hogy fölvet bizonyos témákat, s megpróbálja valamilyen irányban keresni a magyarázatot.*” A választ nemzetközi példákon keresztül is kutatva, az előadó arra a megállapításra jutott, hogy szokások, jelek, jelképek sora merült feledésbe, a címerek azonban napjainkban is élő jelképek. A referátum egy másik lényeges aspektusként arra is kereste a feleletet, vajon milyen kihívások, feladatok előtt áll a jelenkor kutatógárdája, s rögvést a feleletet is megadta. „*Első feladatunk a címeres emlékek minél teljesebb összegyűjtése és a kutatás számára könnyen hozzáférhetővé tétele.*” Több ismert kutatóval is po-

lemizálva rámutatott: mindezen tevékenységet össze kell kapcsolni a csupán leírásban ismert címerek ábrázolásának elkészítésével. „*Mint ahogy el kellene készíteni a címerleírásnak nem mindenben megfelelő egykori címerábrázolás helyett a pontos rajzot is.*” – bizonygatta utóbb az előadó. A továbbiakban végigvezette a hallgatóságot a címerhasználat egyes kiugró történeti fordulópontjain, eljutva napjaink címeralkotási-címertervezési problematikájáig. A záró gondolatok egyikeként az előadó mindezek előtt hangsúlyozta a szakmai berkekben közismert ténytet; a rendszerváltoztatás hajnalán és utóbb keletkezett magyarországi településcímerek javarészt heraldikai, s esztétikai szempontból is elfogadhatatlanok. Beszámolóját „*A címertörténet és a címeralkotás egymástól lényegesen eltérő tudományág (vagy mesterség). Sok tanulnivalónk, tennivalónk van még mindkettő terén.*” végső konklúzióként is felfogható gondolattal zárta az előadó.

Szemán Attila főmuzeológus, PhD-hallgató *Bányászjelvények kialakulása Magyarországon* címmel tartott átfogó, nagyszerű előadást. Beszámolójának bevezetőjében – a bányásztéma történelem segédtudományai, elsősorban numizmatikai megközelítésű honi avatott kutatójaként – rögvést tisztázta a minden bizonnyal széles körben nem kifejezetten ismert fogalmakat. Úgy érvelt, hogy a bányászatban mindenekelőtt jelenleg is a bányászat szimbólumát értik a „bányászjelvény” elnevezés alatt. Amint arra rámutatott; ez azonban egyáltalán nem ilyen egyértelmű a bányászaton kívüli személyek, sőt kutatók, szakemberek számára sem, bányászjelvény alatt ugyanis gyakran pusztán a bányász szimbólumot mutató kitűzöt, azaz jelvényt értik. Majd kijelentette, minthogy kifejezetten a bányászszimbólummal kíván foglalkozni, a következőkben inkább a szélesebb körben is egyértelmű jelkép, illetve szimbólum kifejezést fogja használni. Saját kutatási tapasztalataira támaszkodva vizsgálta, hogy a legtöbb foglalkozási ágának, szakmának megvan a sajátos jelképe, szimbóluma, amelyet különös tisztelettel kezel. A mesterségek jelképe leggyakrabban a szakmunkához, a „műveléshez” legfontosabb, az adott szakmára legjellemzőbb és más szakmáktól lehetőleg különböző szerszámokból, illetve eszközökből áll. Így van ez a bányászat esetében is, amelynek jelképei a legrégibbek közé tartoznak. Megtudtuk, hogy a bányászat jelképei azonban sokkal nagyobb számúak, mint általában a különböző szakmáké. A szorosan vett szerszámok mellett az olyan munkaeszközök, mint a bányamécs, farbőr, hágófa(létra), valamint díszbárdok és fokosok is a bányászat jelképeinek tekinthetők. Kifejtette, hogy számos esetben maga a dolgozó bányász alakja, figurája is jelképes értelmű. Később részletesen tárgyalta és illusztrálta a régészeti anyagból ismert szerszámokat (bányászkalapács, bányászék, feszítőrúd, csákány, kapa, bányászfejse, bárd), amelyek közül a feszítőrúd, bányász-

fejse és bárd a többitől eltérően ritkán került elő jelképi helyzetben. A szakmatörténeti adalékokkal bőségesen fűszerezett felszólalás során megtudtuk azt is, hogy a bányászkalapács és ék mindig együtt használatos eszközök. A jelképek bemutatására áttérve az előadó megismertette a hallgatóságot a bányászszerszámok legkorábbi ismert jelképes hazai megjelenésével, amely tulajdonképpen a legrégebb, egy 1275. évi datálású oklevélen függő selmebányai pecsétlenyomaton látható. A kutató utalva arra a tényre, hogy a Selmebányai Jogkönyv ebből az évből származik, s már ez utal a városi pecsét meglétére, feltételezi, hogy a pecsétnyomó 1245-ben készülhetett. Ezt követően lándzsát tört a mellett, hogy a selmebányai pecsét az esztergomi latinok 1265-ből származó pecsétje után a második legrégebb óta ismert városi pecsétnek tűnik; minthogy azonban az esztergomi pecsét ábrázolása nincs pajzsba foglalva, a selmebányai pecsét az első ismert – szűkebb értelemben vett – címeres pecsétnek nevezhető példány a történelmi Magyarországon. A továbbiakban számos hazai és – Trianon óta – külhoni példán illusztrálva nyerhettünk betekintést a bányászjelvények értelmezésének világába. Felszólalása végén mintegy összegezve az elhangzottakat úgy értékelt, s összegezte a tanulságokat, hogy a 14–15. század fordulójára kialakult a keresztezett bányászkalapácsból és ékből álló szimbólum, amely már nem egy-egy konkrét bányavárost, vagy családot, hanem a bányászatot mint szakmát jelképezte. Ezzel szemben, a kezdetben hasonló helyzetben lévő másik két bányászszerszám; a csákány és bányázkapa háttérbe szorult, noha egyes bányavárosi és családi címerekben továbbra is megmaradt a bányászat szimbólumaként. „Miként az egyik 18. századi bányászati szótár meghatározza, »Haupt und neben insignien«, azaz fő és mellék insigniák léteztek a bányász testvériségekben. Közülük a fő jelkép egyértelműen a keresztezett bányászkalapács és ék volt.” – summázta tartalmas beszámolóját az előadó.

Jelen sorok írója, *Vitek Gábor* levéltáros, PhD-hallgató *Fejér vármegye nemesi felkelési zászlói* című ismertetésében az összes, napjainkban még fellelhető insurgens zászló illusztrálásán keresztül tükrözte Fejér vármegye – s vele együtt jobbára az egykori koronázó város, Székesfehérvár – szerepvállalását a magyar nemesi felkelések 1742 és 1809 közötti történeti vizsgálatához adalékként illusztrálta a székesfehérvári Szent István Király Múzeum történeti emlékei közt fennmaradt öt Fejér vármegyei nemesi felkelési zászlót. Amint az a felszólalás elején megmutatkozott, ezek legkorábbi darabja az 1742. esztendei vármegyei insurrectio alkalmával készülve az osztrák örökösödési háború korát, a két-két; 1797-es és 1810-es datálású zászló a Napóleon elleni nemesi felkelések időszakát idézik a zászlógyűjteményben. Az előadó nyitó gondolatai között kiemelte, hogy a bemutatott zász-

lók közül a legkorábbi elsősorban azon okból is figyelemre méltó, hogy Fejér vármegye címeres pecsétjének első ismert, önálló megjelenítése, pontosabban zászlón történő ábrázolása az 1742. évi nemesi felkelési zászlón látható. A zászló vizsgálata nem minden nehézség nélküli, ugyanis eredeti, téglalap alakú része 57×50 centiméter, kiegészített fecskéfarkú nagysága 130×94 centiméter. Anyaga kétlapos vörös selyemdamaszt, a kiegészítés teljesen kifakult nyerszínű selyemdamaszt. Az 1980-as évek derekán készült múzeumi állapotfelmérés során megállapították, hogy csupán az eredeti zászló részben hímzett és festett – egykor kétlapos – középrésze maradt fenn, a kizárólag festett pótlás egy anyagból készült. Ebből is következik, hogy az alsó mező s körben a fecskéfarkok rész napjainkra már teljesen hiányzik. A zászló eredeti nagyságáról a 19. század második felében készített javítás tanúskodik. Ebben az időben jelentek meg az első szintetikus színezékek, amelyek szintartósága nem volt időtálló, így történt, hogy a modern festékekkel festett selyemszínezés az idők folyamán lebomlott s fakó drapp színű lett. Az előadó aláhúzta, hogy szakadozott és hiányos állapotban is alapvető tárgyi kútfőnek tekinthető, ugyanis az eredeti zászló nagyságáról és festett díszítéséről tanúbizonyságot téve ábrázolja első ismert állapotában Fejér vármegye máig ismert jelképét. A teljes historiográfiai előtörténettel és digitalizált zászlóképek ábrázolásával gazdagon fűszerezett előadás második felében analógiák közvetítésével megtudtuk; a vármegyei nemesi felkelési zászlók alapvető motívuma az adott vármegye címere, Fejér vármegye esetében címeres pecsétjének ábrázolása. Széles körű gyűjtésen és gazdag ismeretanyagon alapuló megállapításában kiemelte, hogy a Fejér vármegye jelképének első, 1694. évi, majd az azt megújító s korábbi latin nyelvű köriratát magyarító, 1837. évi diplomában megszerkesztett, s ez által autentikusnak elfogadott leírásától eltérően, a zászlókon nem eredeti állapotában látható. A dolgozatot a zászlókon bemutatott heraldikai elemek elemzése keretezte, majd zárszavában az egykori nemesi felkelési zászlók historikus továbbélését a polgári őrség számára biztosító, 1810. június 17-i zászlószentelési ceremóniát említette, érzékeltetve ezzel azt, hogy noha 1809-ben volt az utolsó meghirdetett nemesi felkelés Magyarországon, mégis milyen megfontoláslásból szerepel napjainkban két insurgens zászlón is az 1810-es keltezés.

Dr. Pandula Attila egyetemi docens, kandidátus *Az 1898-ban alapított »Díszérem Negyven Évi Hű Szolgálatokért« adományozási gyakorlata a Horthy-korszakban* címen tartott széles merítésű, társadalomtörténeti utalásokba ágyazott falerisztikai előadást a nap záró eseményeként. Az előadó előljáróban leszögezte; Ferenc József trónra lépésének fél évszázados évfordulójának esztendejében alapította ezt a – kevésbé ismert – elismerést,

amelyet mindenki megkaphatott, amennyiben köz- vagy magánszolgálatban, egyetlen munkaadónál, megszakítás nélkül, híven szolgált negyven éven keresztül. A rangra, állásra és nemre való tekintet nélkül adományozott – 34 milliméter átmérőjű, 2,7 milliméter vastagságú és 20,5 gramm súlyú – éremre történő jogosultságot utóbb azzal bővítette, hogy azt katonai tisztviselők, katonaeorvosok, katonai lelkészek, katonai képzési intézetek tanári állománya, továbbá a katonai közigazgatás kötelékében állók is elnyerhették. A széles palettájú adományozotti kör tüzetes feltérképezése mellett utóbb azt is tudtul adta, hogy a kitüntetettek között döntően kiérdemesült magánalkalmazottak adományozási adatai bukkantak felszínre. Figyelemre méltó volt az előadó azon megállapítása, hogy az elismertek közt nők is szerepelnek, s hangsúlyozta: ez a kor egyéb elismeréseinél meglehetősen csekélynek tekinthető, ugyanakkor valamelyest jelzi a nők helyzetének, korabeli megítélésének formálódását.

A második, záró nap első ülészaka előadásainak sorában Szálkai Tamás PhD-hallgató *Fegyverzet ábrázolása 1526 előtti magyar címeres leveleken* című, viselettörténeti jellegű referátuma a címeres emlékek kutatásainak egyéb irányaira vonatkozóan szélesítette eddigi ismereteinket. A hasonló típusú megközelítések során elkerülhetetlen egyfajta historiográfiai előtörténet felvázolása, amelyek az előadó szerint is legtöbb esetben rámutattak az ábrázolások viselettörténeti jelentőségére is, majd hangsúlyozta; a kutatás súlyát az is alátámasztja, hogy noha ezt a tényt az újabb szakirodalom sem vonja kétségbe, mégis viszonylag kevés szó esik fegyverzetábrázolás heraldikai megjelenítéséről. Abban széles körű az egyetértés, hogy a magyar heraldika ábrázolásmódja erőteljesen naturalisztikus, s az olykor címertani szempontból kifogásolható megjelenítés ad arra módot, hogy a címerképen szereplő motívumokat viselettörténeti adalékokként értelmezzük arra a korszakra, amelyben az adott címereslevél keletkezett, ugyanis minél kétségtelenebb, hogy a címerkép élethű és természetes, annál megbízhatóbb művelődéstörténeti kútforrás. – fonta tovább kutatásainak motivációit az előadó. Az előadás hátralévő részében számos levetített címerábrán figyelhettük meg a fegyverábrázolások különböző fajtáit, amelyek eleinte a gótikus ábrázolású heraldikai sisak (csőrsisak), majd, a 15. század végétől a lovagi tornák kelléke, a pántos sisak formájában öltöttek testet. Az előadó a vizsgált korszakot (1414–1526) többféleképpen osztotta fel; művészettörténeti szempontból, illetve a címerek kivitelezése tekintetében, kezdetben a (késő)gót stílus dominált, ezután az udvari miniatúrák által művelt olasz reneszánsz hatás figyelhető meg. Kifejtette: „A hadi viselet és fegyverzet alakulása jól nyomon követhető a teljes alakos, valamint az egyes részleteket alaposan feltüntető – itt bemutatásra kerülő – címerképek alapján.” Felszólalását azzal az ösz-

szegző megállapítással zárta, hogy a magyarság hadi viselete a középkorban egyre hasonult a nyugatihoz, ez által elsősorban a nehézfegyverzetű katonaság kialakulásában játszott jelentékeny szerepet a nyugati formákat követő gótikus lemezpáncél, illetve a különböző típusú pallosok elterjedése. Ezzel párhuzamosan, a korábban kizárólagosan használt sodronypáncélok viselete is megmaradt, olykor a lemezpáncéllal párhuzamosan is. Habár még a 16. század végén is találkozni a teljes vértessel, ekkor már egyre inkább tért hódítottak a félvértek. Egyúttal leszögezte, hogy ugyanakkor keleti hatások is megfigyelhetők: a török elleni harcok egy olyan régi-új harcmodor kialakítását igényelték, amelyek nyugat-európai fegyverzettel megoldhatatlanok, így már a 15. század közepétől megfigyelhető a keleti típusú szablyák elterjedése a magyar könnyűlovasságnál, amit lassan a viselet hasonlása követett. A nyugati és keleti hatások együttes jelenléte vezetett végül odáig, hogy létrejött egy olyan új típusú viselet, amely nem csupán a harcászatban, hanem a mindennapi életben is jelentkezett, s amelyet sajátosan magyarnak ismert el Európa. A záró gondolatok egyikeként az előadó mindenek előtt hangsúlyozta: „A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a realista ábrázolásoknak köszönhetően, érdemes nagyobb figyelmet szentelni a magyar armálisok viselettörténeti jelentőségére.”

Skornýákné Török Márta PhD-hallgató készülő, *A szepesi káptalan kanonokjai a középkorban* című disszertációjából Dr. Draskóczy István szemezgetett. A nagy ívű dolgozat a szepesi társas káptalan kialakulásától a prépostok jogosítványainak aprólékos ismertetéséig jutott el.

Dr. Várlaki M. Péter egyetemi tanár újfent a magyar Szent Korona datálásának problémakörben interpretálta a Kóczy T. László professzor társkutatóval közösen, immáron több esztendeje folyamatosan végzett kutatások gyümölcseit újszerű megközelítésben, *Genealógiai mítosz és allegória a velencei Pala d’Oron és Szent István intelmeibe* címmel. Amint arra nemrégiben utaltunk, a felszólalások apropóját az adta, hogy a velencei Szent Márk Székesegyház szentélyében található egykori Pala d’Oro (a főoltár hátlapja) maradványa és a Szent Korona zománcképeinek összehasonlító elemzése gyökeresen új megvilágításba helyezhetik a Szent Korona keletkezési idejét.⁹ Jelenlegi, hasonló körben harmad ízben megtartott előadásának alapdefiníciója államalapító uralkodónk intelmeinek szimmetria-struktúrájával függ össze, amelyek igazolására az intelmek és a főoltár hátlapjának különböző mitológikus és allegorikus felépítését elemezte.

A szekcióülést Dr. Négyessy László kutató *A kecskeméti nemesség az 1809. évi nemesi insurrekcióban* címmel megtartott előadása zárta. Az előadó elsősorban arra kereste a kutató tevékenysége során a válaszokat, hogy vajon mit jelent Magyarországon a nemesi kultúra, egy

másik jelentékeny aspektusként pedig arra is kereste a feleletet, vajon a nemesség definíciója merre körvonalazható. Könyvészeti anyagok és levéltári kútfők, legfőképp összeírások tükrében nagyrészt a helyi nobilitásnak az 1809. évi nemesi felkelésben történt részvételének jellegét és mozgatóit, társadalmi vetületeit igyekezett megfektetni, s ennek során magyarázatot találni annak okára, hogy miért vállalták esetenként anyagi terhek vállalása árán is a „vérükkel adózók” hadi kötelezettségeiket.

A konferencia negyedik, egyben utolsó ülészakának segédtudományi arculatú részét Nagy Lajos Zoltán levéltáros, PhD-hallgató *A krasznokvajdai (Abaij vármegye) Szentimrey család* címmel megtartott klasszikus genealógiai előadása képviselte. A nemesi család kutatásával kapcsolatos nehézségek illusztrálásaképpen a referens közvetlenül felvezetőjében előrebocsátotta: „*meg kell említeni, hogy 1934-ben krasznokvajdai Szentimrey Pál alispán a nála levő nagyon gazdag, mintegy 12 ezer iratot tartalmazó családi levéltárat a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályán letétbe helyezte. Az anyag 1945-ben, a főváros ostromakor teljesen elpusztult.*” S amint arra a felszólalás további részében fény derült, a családi archívum kutathatósága híján a krasznokvajdai Szent-Imrey család történetéhez pusztán az országos és megyei családtörténeti munkák álltak rendelkezésre; historiográfiai szempontból javarészt Nagy Iván, Kempelen Béla, Csoma József témában megjelent műveire, továbbá Borovszky Samu Abaij vármegye történetét taglaló kötetére kell gondolnunk. Összességében mégis megállapítható, hogy a rendelkezésre álló források szerény volta meglehetősen megnehezíti e nemes család történeti momentumainak rekonstruálását. Szerencse a szerencsétlenségben – jelentette ki a kutató – hogy az akkortájt az országgyűlés levéltárnoki funkcióját betöltő Szentimrey Kálmán az 1880-as években hozzájárult a Szentimrey családdal kapcsolatos adatok gyűjtéséhez. Eredményeként adták ki a családra vonatkozó adatok nyomtatott változatát, amely utóbb – bővített kiadású társával egyetemben – napjainkban is olvasható az Országos Széchényi Könyvtár olvasóterméiben. A referátum másik részének gerince a családhoz közvetlenül köthető személyiségek tartalmas bemutatása köré összpontosult. A családtörténeti adalékokkal gazdagon illusztrált, egyfajta genealógiai tablóként is értelmezhető beszámoló láncba fűzte a családhoz köthető személyiségek sorát, amelynek során az előadó leszögezte: „*A Szentimrey család identitástudatában nagyon fontos szerepet játszott a Tomaj nemzetséggel, és azon keresztül a besenyő Thonuzobával való rokoni kapcsolat. A krónikákból vett ismereteink szerint a 970-es években a besenyők földjéről érkezett ide a hercegi származású Thonuzoba, aki valószínűleg sógora is volt Szent István királynak. Tőle származott a Tomaj nemzetség, akiktől több ismertebb család, – töb-*

bek között – *a családi hagyomány szerint a Szentimreyek is.*” A helyenként szellemes felszólalás közben derűltséget keltett a szerző Szentimreyek jellegzetesen bőséges gyermekáldására tett megállapítása. Utóbb megtudtuk; a Szentimreyek címerhasználatában is jelentékeny szerepet vitt a Tomaj nemzetséggel való rokonság, s jöllehet 1610-ben II. Mátyás királytól címerlevelet kaptak, a család egy olyan címet használt, amivel kötődését fejezte ki a vélt ősnemzetséggel. Az uralkodó által adományozott címer struccot ábrázolt, amely felemelt lábával három liliumot, csőrében patkót tart, sisakdíszre egy, a kezében három rózsát tartó angyal. Ehelyett azonban a Szentimreyek mindvégig egy jobbáiban kardot markoló, hármashalmán álló griffet ábrázoló címet használtak, sisakdíszén a növekvő pajzsalak látható. A Tomajoknak a griff volt a címerállatuk, amely napjainkban is megtalálható néhány bizonyosan hozzájuk köthető település címerében (Badacsonytomaj, Lesencetomaj, Abádszalók stb.). Ugyanakkor felvetődött az is, hogy a Szentimreyek az ősi múlthoz való ragaszkodás következtében használták mégis a griffes címet, a hivatalos, struccot példázót pedig egyáltalán nem. A családi legendárium cáfolata szerint viszont azt a Habsburgoktól kapták, és az egyébként reformált hitű és kuruc érzelmű család ezzel is a szembenállását fejezte ki. A címerrel kapcsolatban kiemelte, hogy a sokáig székhelyként működő s a családi előnevet is nyújtó Krasznokvajda település címerébe is a kardot emelő griff motívuma került. A család székhelye a 17. század második fele óta Krasznokvajda volt, ahol Szentimrey József 1767-ben napjainkban is látható kastélyt építtetett. Ugyanakkor létezett itt egy kisebb kúria is, amit a kastély felépítése előtt használtak; ezt 1884-ben adták el, ma ehelyütt működik a községháza. Az előadás fényét emelte, hogy örvendetes módon a család kései leszármazottai a konferencián való részvételükkel tisztelték meg az előadót és a hallgatóságot.

A konferencia második napi, egyben záró, széles körű előadásában Evva Margit *A történelmi Abaij vármegye régészeti leletei Csoma József szemével*, valamint *Dr. Bakti-Bartusné Dr. Hellebrandt Magdolna főmuzeológus Abaij vármegyei ásatások a 20. század során* címmel tartottak helytörténeti utalásokkal tarkított archeológiai tárgykörű előadásokat.

A nemzetközi tudományos konferenciával egybekötött ünnepségsorozatot követően Evva Margit azt nyilatkozta, hogy a rendszerváltozás után, 1992-ben avatták fel a Csoma József emléktábláját egykori házában falán, születésének 155. évfordulójára emlékünnepeket szerveztek, és most a 160. évfordulón egy igen rangos nemzetközi konferenciával tisztelegtek a tudós munkássága előtt. Evva Margit úgy fogalmazott, a kétnapos rendezvény jó hírért vitte Abaijnak s az egész megyének.¹⁰ „*Ritkán adódik lehetősége térségünknek, hogy a tudomá-*

nyos élet elismert tudósai osszák meg velünk kutatásaik eredményét és színvonalas előadásokat hallgathassunk a címerter, a családfakutatás és a régészet tárgykörében. Az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület köszönetét fejezi ki támogatóinknak, az előadóknak, az érdeklődőnek, és mindazoknak, akik segítséget nyújtottak a konferencia és ünnepségsorozat megvalósításához.” – értékelte a két nap eseményeit Dr. Nagy László, az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület elnökségi tagja.

A kétnapos tudományos konferencia értékelése kapcsán jelen sorok írója is bátran megállapíthatja: a korábbi; nagykanizsai és keszthelyi szimpóziumokhoz hasonlóan, mindent összevetve eredményesnek ítéljük az encsi tanácskozást is, amelyen a történelem számos segédtudományának skáláján mindenekelőtt számos új – korábban még nem hallott vagy publikált – szakmai eredményt is felmutató, gazdag merítésű és tematikájú, nem utolsó sorban magas szakmai színvonalú előadásokat kísérhetett figyelemmel a hallgatóság.

A KONFERENCIA ELŐADÓI

DR. BAKTI-BARTUSNÉ DR. HELLEBRANDT MAGDONA. Régész, főmuzeológus (Herman Ottó Múzeum, Miskolc).

DR. BERTÉNYI IVÁN. Egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar [a továbbiakban: ELTE-BTK], Történelem Segédtudományai Tanszék), a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság (a továbbiakban: MHGT) elnöke, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia (Académie Internationale d'Héraldique) rendes tagja, a Madridi Királyi Heraldikai és Genealógiai Akadémia (Real Academia Matritense de Heráldica y Genealogía) levelező és a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagja.

DR. CSORBA CSABA. Nyugalmazott főiskolai docens (ELTE-BTK, Főiskolai képzés, Művelődéstörténeti Tanszék).

DR. DRASKÓCZY ISTVÁN. Egyetemi docens (ELTE-BTK, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék), MHGT.

EVVA MARGIT. Az Abaúji Honismereti és Helytörténeti Egyesület elnöke, MHGT.

DR. KÓCZY T. LÁSZLÓ. Egyetemi tanár (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Kar, Távközlési és Médiainformaticai Tanszék; győri Széchenyi István Egyetem Műszaki Tudományi Kar, Távközlési Tanszék, a kar dékánja), MHGT.

DR. LAKATOS SAROLTA. Történész, múzeumi igazgató (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kállay gyűjtemény, Nyíregyháza), MHGT.

NAGY LAJOS ZOLTÁN. Történész, levéltáros (Magyar Országgyűlés Irattára és Levéltára), PhD-hallgató (ELTE-BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Történelem Segédtudományai Doktori Program, 1526–1848.), MHGT.

DR. NÉGYESSY LÁSZLÓ. Kutató, MHGT.

DR. PANDULA ATTILA. Kandidátus, egyetemi docens (ELTE-BTK, Történelem Segédtudományai Tanszék), a Szent István Akadémia rendes tagja, a MHGT főtítkára.

SKORNYÁKNÉ TORÓK MÁRTA. Történelem–latin szakos középiskolai tanár (Fráter György Katolikus Gimnázium, Miskolc), PhD-hallgató (ELTE-BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Középkori Magyar Történelem Doktori Program).

SPILLENBERG-DIÓSZEGI GYÖRGY. Kutató, MHGT.

SZÁLKAI TAMÁS. Történész, PhD-hallgató (Debreceni Egyetem, Multidiszciplináris Bölcsészettudományi Doktori Iskola, Történelem Alprogram), MHGT.

SZEMÁN ATTILA. Történész, régész, főmuzeológus (Központi Bányászati Múzeum, Sopron), PhD-hallgató (ELTE-BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Történelem Segédtudományai Doktori Program, 1526–1848.), MHGT.

DR. VÁRLAKI M. PÉTER. Egyetemi tanár (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közlekedésmérnöki Kar, Járműváz- és Könnyűszerkezetek Tanszék; győri Széchenyi István Egyetem Műszaki Tudományi Kar, Informatikai és Villamosmérnöki Intézet, Matematika Tanszék), MHGT.

VITEK GÁBOR. Történész, levéltáros (Fejér Megyei Levéltár), PhD-hallgató (ELTE-BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Történelem Segédtudományai Doktori Program, 1526–1848.), MHGT.

WALT F. JUREČIĆ. A Szlovén Heraldikai Társaság és a ljubljani Heraldikai és Zászlótani Egyesület elnöke.

Vitek Gábor

JEGYZETEK

¹ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. 1–13. köt. Pest, 1857–1868. 3. köt. Pest, 1858. 174.

² Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. CD-ROM. Rekord: 3 346/31 371. Jelentősen több munkái: Östörténelmi nyomok Abaúj megyében. Bp., 1890., Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Bp., 1890., Az olasz renaissance a magyar heraldikában. Bp., 1893., Magyar nemzetségi címerek. Bp., 1904., A magyar heraldika korszakai. Bp., 1913.

³ <http://www.kult-tura.hu/14-13435.html>. (A letöltés ideje: 2008. augusztus 31.)

⁴ <http://www.kulcsmagazin.hu/cikk.php?id=745>. (A letöltés ideje: 2008. augusztus 31.)

⁵ http://www.baz.hu/news_baz.php?article=411&page=4. (A letöltés ideje: 2008. augusztus 31.)

⁶ A Nagykanizsán és Keszthelyen rendezett konferenciák ismertetéséhez ld.: *Kollega Tarsoly István*: Intercongress Nagykanizsa. Nemzetközi Heraldikai és Genealógiai Konferencia, Nagykanizsa, 2007. [helyesen: 2006] június 2–3. *Turul*, LXXIX. (2006) 3–4. sz. 98–100. Vitek Gábor: A történelem segédtudományai a harmadik évezred küszöbén (Keszthely, 2007. október 13–14.). *Turul*, LXXXI. (2008) 2. sz. 54–58.

⁷ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. 1–13. köt. Pest, 1857–1868. 5. köt. Pest, 1857. 190.

⁸ Vitek G.: i. m. 56.

⁹ Uo.

¹⁰ <http://www.kulcsmagazin.hu/cikk.php?id=745>. (A letöltés ideje: 2008. augusztus 31.)

¹¹ http://www.baz.hu/news_baz.php?article=411&page=4. (A letöltés ideje: 2008. augusztus 31.)

KÖNYVISMERTETÉS

MÉSZÁROS M. JÁNOS: *Az állatorvos–képzés 1818-tól elhunyt tanárainak és előadóinak sírjai. Szent István Egyetem Állatorvos–tudományi Könyvtár kiadása. Budapest, 2007.*

(a bevezetés angolul is)

174 oldal, illusztrált kiadás + térképek

ISBN 10: 963-9483-72-9

ISBN 13: 978-963-9483-72-9

A kötet szerzője a Szent István Egyetem Igazságügyi Állatorvostani Tanszékének nyugalmazott adjunktusa. Hosszú ideje foglalkozik a magyar állatorvoslás történetével. Különösen neves állatorvosokkal, illetve a vonatkozó történeti ikonográfiai, numizmatikai, falerisztikai, inszigniológiai anyagokkal. Különféle könyvei, tanulmányai jelentek meg ezekről a témákról. (pl. Magyar állatorvosi érmek, plakettek és jelvények. Bp., 1986).

A recenzált kötetben a szerző sorra veszi a magyar állatorvosi képzésben egykor szerepelt egyetemi tanárokat-, docenseket. Ezen túl a vonatkozó címzetes egyetemi tanárokat, az intézmény magántanárait, illetve más egyetemek olyan oktatóit vette fel a kötetbe, akik valamilyen tantárgyat vagy a leckekönyvben külön szereplő tárgyat oktattak a budapesti állatorvosképzés keretében. Mészáros M. János 178 személyt közöl alfabetikus sorrendben. A kötet összeállítását kiterjedt temetői kutatás előzte meg (Farkasréti temető, Fiumei úti sírkert [Kerepesi temető] Újköztemető stb.). Ez a kutatás a síremlékek, sírhelyek tényleges vizsgálatát, fényképezését, illetve a vonatkozó dokumentáció kutatását egyaránt jelentette.

Cél volt a rendelkezésre álló történelmi ikonográfiai anyag (döntően fénykép) közlése is, csak 14 személynél nincs kép. A síremlékek, adott esetben azok részletei,

így a sírfeliratok nagyrészt közlésre kerültek. (95 esetben), 3 esetben csak a részletekről, 9 esetben pedig csak a sírfeliratokról van ábrázolás. Különböző okokból (pl. a sírhely felszámolása, áthelyezése, a halott szétszórása) 40 esetben nincs kép a síremlékről. A direkt anyaggyűjtés általában nem terjedt ki a vidéken, illetve külföldön fellelhető emlékekre.

Az egyes közölt személyeknél a szerző röviden ismerteti az életrajzi adatokat, a tudományos tevékenységet, így kitér azoknak az állatorvosi képzésben betöltött szerepére, megemlíti legfőbb műveiket stb. Gyakran ír magáról az egykori temetésről, a helyszínről, az elhunyttal kapcsolatos korabeli társadalmi reagálásokról. Adott esetben közli az elhunyttra vonatkozó nekrológ adatait is.

Sajnos a kötetben szereplő ábrák jelentős része rossz minőségű, igen változó, adott esetben kicsiny méretű.

A kötet jellege, szerkezete egyébként mintapéldája lehet(ne) más hasonló tematikájú műveknek. Csupán utalok arra, hogy más hasonló jellegű anyaggyűjtések folyamatban vannak. Például a Magyar Numizmatikai Társulat tervezi – tág értelmezésben – a magyar numizmatikusok sírjainak, sírhelyeinek összegezését.

Pandula Attila

GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (szerk.) Nobilitas 2007.
Magyar Történelmi Családok Egyesülete Közhasznú Szervezet kiadása. Budapest, 2007.
321 oldal (fekete-fehér) címerrajzokkal
 ISSN 1788 -1152.

A Magyar Történelmi Családok Egyesülete Közhasznú Szervezet „Nobilitas” című kiadványa immár harmadszor jelent meg, így már sorozatnak is nevezhető.

Közlésre kerül az Egyesület tényleges tagjainak névsora. Az egyes dokumentumok között olvashatjuk az Alapszabályt, a Vendégkönyvbe írt jellegzetes bejegyzéseket. Olvashatunk a tervezett és a megvalósult előadásokról. Az egyes elhangzott előadások (teljes szövege) is közlésre került. Brágyik Ottó „Ki a magyar nemes és ki nem?” (26–30.), Gudenus János József „Birodalmi rangok a XX. századi magyarországi arisztokráciában.” (30–35.), Nyáry János „A Cilane budapesti kongresszusa.” (35–36.), Rihmer Aurél „A valódi és az ál lovagrendekről.” (37–57).

A „Társasági hírek 2006–2007.” cím alatt (58–65.) olvashatunk halálozási híreket. A kötet közli az elhunyt egyes adatait is, például életkor, temetési hely. Esküvők, születések is szerepelnek ebben a részben, ugyancsak az érintettek főbb adataival.

Az „Egyesület jelenlegi és volt tagjainak családtörténete” című részben (66–310.) szerepel egyes főnemesi, nemesi családok (és a rokonság) genealógiai, heraldikai, archontológiai stb. adatai. 19 család került közlésre. Például Bagdy nemes, Beöthy (váradi), Brányik (felsőszelei), Jura (váncsfalvi), Kern lovag, Kuthi (uzoni) primor, Sándor (szlavnyiczai nemes és gróf), Spillenber (hadusfalvi), Szilágyi (ákosfalvi). Ezek, a gyakorlatilag azonos szerkezetű közlések viszonylag gazdag forrásanyag alapján kerültek összeállításra. Egy részük pótlás a „Nobilitas” korábbi kötetekben közzétett anyagokhoz.

A kötet fekete-fehér, részben színjelöléses formában közli az egyes érintett családok címereinek képét is. A recenzius véleménye szerint ezek a címerek azonban egy kicsit túl kicsire sikerültek, ebben a méretben nehezen tanulmányozhatóak.

Pandula Attila

Emlékek a hadak útja mentén II. (Avagy: hadtörténelem, kegyelet és társadalom)
(RAVASZ ISTVÁN szerk., HOLLÓ JÓZSEF sorozatszerk.)
HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadása. Budapest, 2007. 303 oldal
 ISBN 978-963-7097-23-2
 ISSN 1798-3593.

A Holló József (nyugalmazott altábornagy, főigazgató) sorozatszerkesztésében, 2003. óta megjelent széria a múlt év végén egy ismét tekintélyes terjedelmű kötettel gyarapodott. A sorozatszerkesztő előszavával megjelent kötet közli például Balla Tibor, Bánffy Katalin, Györgyi, Godó Ágnes, Halmágyi Pál, Makai Ágnes, Mézáros Kálmán, Prohászka László, Ravasz István, Sallay Gergely, Ságvári György, Szoleczky Emese írásait. Ezen kívül a Hadtörténeti Intézet és Múzeum szakemberein túl, a határokon belül, illetve azokon kívül élő szakemberek, kutatók anyagai olvashatók a kötetben. Összesen 58 szerző cikkei. Egyes szerzők egyébként több cikket is írtak, illetve egyes cikkek társszerzők munkájának eredményei. Összesen 76 rövidebb közlés került a kötetbe.

A kötet jelentős része foglalkozik katonai, illetve vonatkozó emlékművekkel, emlékhelyekkel. Egyes korai példákon túl többnyire a 20. századi háborúkkal kapcsolatosan emelt monumentumokkal.

Más írások katonák sírhelyeivel kapcsolatosak (Balla Tibor „Első világháborús tábornokok sírjai a bécsi Központi temetőben.” 177–180.). Általánosságban is olvashatunk egyes katonatemetőkről. (Árva András „A pécsi katonatemetők.” 110–115.). Szélesebb körben olvasha-

tunk írásokat a külföldön nyugvó magyar hősök sírhelyeiről, temetőiről (Erdős Katalin „A bukaresti Bellu temető.” 200–202.; Papp Dezső „Első világháborús magyar katonai emlékhely Vittóriában.” 194–197.; Tarczai Béla „Magyar katonasírok és temetők Nyugat-Európában.” 181–183.; Varga Attila „Magyar hadisírok Nyugat-Ukrajnában.” 167–171.). Szerepelnek a kötetben idegen hadseregek katonáinak magyarországi szereplésével, illetve sírhelyeivel kapcsolatos cikkek is (Godó Ágnes „Bolgár katonák Magyarországon 1945-ben.” 148–150.).

A kötet tematikáját egyes kegyeleti történeti anyagok egészítik ki (Radnainé Dr. Fogarasi Katalin „A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság története és tevékenysége.” 213–217.; Tóth Orsolya „Az Országos Kanizsai Dorottya Bizottság.” 225–226.; Nagy Árvai Andrea „Az Osztrák Fekete Kereszt kegyeleti tevékenysége.” 222–223.; Varga Patricia „Német hadisírgondozás Magyarországon.” 223–224.).

A kötet gazdagon illusztrált (részben archív) fekete-fehér képekkel, illetve elsősorban az egyes monumentumokat, valamint kegyeleti eseményeket bemutató színes képek is közlésre kerültek.

Pandula Attila

*SZEKRÉNYESSY ATTILA: Egy felvidéki kastély hétköznappjai
(A sároszsépi Bujanovics-kastély)*

Plectrum Kiadó kiadása. Fűlek, 2007. 143 oldal, illusztrált kiadás (Patrióta könyvek 3.)

ISBN 978-80-89262-07-6

A hasonló anyagokat már korábban is publikáló szerző („Egy borsodi udvarház története.” Edelény, 2006. Edelényi füzetek 35.) fő forrásai a visszaemlékezők által elmondott adalékok – tehát az ún. oral history. Gyakran idézi a 2006-ban elhunyt Bornemisza István különféle emlékiratait, illetve (a régebbi emlékiratírók közül) Berzeviczy Albert memoárját. Korabeli sajtóanyagokat is felhasznál. Idézi a különféle területeket érintő magyar nyelvű szakirodalmat. Más helyeken szépirodalmi művekre is támaszkodik (Herczeg Ferenc, Mikszáth Kálmán). Néhány esetben hivatkozik a Magyar Országos Levéltár egyes anyagaira, illetve egy helyen, hivatkozás nélkül említi az eperjesi polgárkönyvet is. A szöveg sokhelyütt olyan, mintha a szerző memoárja lenne, bár természetesen nem az.

Szekrényessy Attila röviden elemzi Sáros vármegye viszonyait, különösen a nemzetiségi viszonyokat, illetve annak alakulását. Ez – megítélése szerint – leginkább a magyar földesúr és a szlovák jobbágy alapviszonyait jelentette a feudalizmus időszakában. Sárosban, említi, éltek más népek is, így németek, ruszinok, zsidók. A szerző kitér az egykori erdőirtás jelentőségére, annak tükröződésére a korabeli társadalomban, a települések névadásában, a heraldikában stb.

A feldolgozott izségi (sároszsépi) Bujanovics-kastély a vármegyeszékhely, Eperjes közelében fekszik. Újabb kori tulajdonosai a Bujanovicsok voltak. E család származási helye Proputnyik (Modrus-Fiume vármegye). E familia belső migrációja fokozatosan, több lépcsőben történt. A nemességet a Buccariban lakó Bujanovics (II.) János nyerte el, aki az eszéki sóhivatalnál tevékenykedett. A Mária Terézia által 1780. február 4-én kiállított oklevelet II. József 1783. január 3-án hitelesítette, engedélyezve az „Ágg-teleki” előnév használatát. A csa-

lád Magyarországon legalább három ágra szakadt. Ezek egyike volt a kastélyt is birtokló sároszsépi ág.

A szerző áttekinti ennek az ágnak (illetve rokonságnak) tagjait. Kitér a sárosi, hagyományos nemességhez fűződő családi kapcsolatokra (pl. Görgey, Péchy, Rohlly, Semsey, Úsz).

Áttekinti a kastély építéstörténetét, bővítéseit stb. Részletesen leírja, bemutatja az egész épületet, annak berendezési tárgyait. Részletesebben taglalja a kastély urinak életét, szokásait. Ír az egyes családtagoknak (leginkább az ún. belső cselédséghez fűződő) viszonyairól.

Külön fejezetben foglalja össze a sárosi, helybenmaradt magyar nemesség két világháború közötti viszonyait, életmódját, szokásait. Kitér a korabeli társadalmi élet jellemzőire, de ír Eperjes kereskedelmi életéről, vendéglátóhelyeiről. Szól a korabeli szórakozásokról, sportról, vadásatról is.

Ugyancsak külön fejezetet kap az izségi Bujanovics-birtok 19–20. századi gazdálkodása: állattenyésztés, erdőgazdálkodás, kertgazdálkodás, szeszfőzde stb. Itt is olvashatunk a kastély urai körül élő szlovák alkalmazottakról, azok sajátos hierarchiájáról.

A szerző meglehetősen sötét színekkel ábrázolja a „cseh–szlovák megszállás” viszonyait a két világháború közötti időszakban, utal az önálló (fasiszta) Szlovákia rövid időszakára, illetve közvetlenül az 1944–1945-ös időszak körüli viszonyokra is.

A könyvet elsősorban a Bujanovics család (korabeli) fényképeiből válogatott képanyag egészíti ki. Ezek jó része a sároszsépi kastélyt, annak különféle belső tereit mutatja. Más felvételeken a családtagok, illetve jellegzetes korabeli társadalmi események láthatók.

Pandula Attila

Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok.

Szerkesztette MEZEY BARNA. Bibliotheca Iuridica. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos kiadványai. Acta Congressuum 14. Gondolat Kiadó. Budapest, 2006. p. 342.

ISSN 1587-8821

A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent, keményfedeles kötet, egy az OTKA égisze alatt szervezett tudományos konferencia, a jogélet, jogi kultúra időben és térben meglehetősen szerteágazó, különféle kérdéseit, részterületeit felölelő huszonhárom tanulmányt tartalmazza, amelyeket a szerkesztő, Mezey Barna előszava vezet be. A szerkesztő hangsúlyozza, hogy a

magyar jogi szimbolika–ikonográfia viszonylag szerény szakirodalommal rendelkezik.

Korai korszakokkal foglalkozik Sály Pál (Szimbolikus jogi aktusok az Ószövetségben), Rác Lajos (Hatalmi szimbolikánk nomád gyökereiről), Kelemen Miklós (Császárkoronázás a Bizánci Birodalomban), Bertényi Iván (Koronánk kutatásának egy vadhajtsásáról) tanulmánya.

Több korszakon át, napjainkig ható eszmetörténeti kérdést követ nyomon Máthé Gábor (A Szent Koronaszme az alkotmányfejlődésben).

A jogélet és a büntetés szimbolikáját vizsgálja Bar-na Attila (A politikai bűncselekmények büntetésének szimbolikája), Bódiné Beliznai Kinga (Ítékezés és szimbólumok), Kabódi Csaba (A büntetés szimbolikája), Kajtár István (Jogi kultúra, jogi szimbólumok és ritu-sok), Mezey Barna (A tömlöc mint politikai szimbólum a reformkorban), Nagy Janka Teodóra (Processzusok, rituálék és szimbólumok a falusi tisztségviselők körében a 18–19. században) dolgozata.

A halálbüntetéshez köthető Davidovics Krisztina (A halálbüntetés végrehajtásának liturgikus elemei – A hó-hér), Pandula Attila (Adatok a hóhérpallós történetéhez Magyarországon) írása.

Újkori jogi kérdéseket tárgyal Képes György (Az amerikai alkotmányos gondolkodás hatása a polgárosodó magyar jogi kultúrára), Nagy Tamás („A per” mint bur-leszk, avagy a releváns kontextus-e az osztrák–magyar büntetőjog?), Szente Zoltán (A parlamenti ülésrendek szimbolikája), Völgyesi Levente (A városi tisztségviselők megválasztásának processzusa és rituáléja az újkorban).

A szocialista korszakhoz kötődik Horváth Attila (Ál-lami szimbólumok a szocialista Magyarországon) és Izsák Lajos (A Mindszenty-per és Esterházy Pál) tanulmánya.

Egyes speciális kérdéseket elemez Karácsony And-

rás (Jogi hagyomány – jogváltozás – jogi kultúra), Maczonkai Mihály (Érvelési módszerek a jogi kultúrá-ban), Nótári Tamás (Szakralitás és szimbolikus harc – adalékok a legis actio sacramento in rem eredetéhez).

Föglein Gizella (A köztársasági kitüntetések üzene-te) a Magyar Köztársasági Érdemrend példájával, ado-mányozási gyakorlatával világítja meg a II. világháborút követő Magyar Köztársaság (1946–1949) állami szimbo-likáját, vagy legalábbis annak egy sajátos területét.

Természetesen egyes tanulmányok az általam kiala-kított részterületek közül akár többre is beilleszthetők volnának.

A kötet szerzői, leszámítva a MTA-ELTE Jogtörté-neti Kutatócsoport és a Magyar Közigazgatási Intézet egy-egy tudományos munkatársát, valamennyien az egyetemi, főiskolai élethez kötődnek, többségük mint oktató, néhányuk mint hallgató.

Legalábbis Föglein Gizella és Pandula Attila tanul-mányaihoz – de talán néhány továbbihoz is – minden-képpen szükséges lett volna ábrák csatolása. Ezeknek hiányában a szöveges rész igen nehezen követhető, vagy követhetetlen.

A sokrétű összeállítás egyes vonatkozásai érdekelhe-tik a „Turul” olvasóit is. Mégis – úgy gondolom – a jelen kötet elsősorban inkább a jogászok és a jogtörténettel foglalkozók érdeklődési körébe illeszkedik.

Rainer Pál

KÖRMENDY KINGA: Studentes extra regnum. Esztergomi kanonok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543.

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet III. Studia 9.)
Szent István Társulat, Budapest, 2007. 282 pp.

A középkori Magyarország egyetem nélküli állapota miatt az európai kultúrához való csatlakozás és a hazai tudományos műveltség elsősorban a külföldi „universitas”-on tanulási lehetőséghez jutó studensekhez köthető. A diákok tudással felvértezve, könyvekkel és jegyzetekkel a táskájukban, valamint külföldi kapcsolatokkal gazdagodva tértek haza, és megpróbálták a stúdiumokba befektetett szellemi erőfeszítéseket kamatoztatni és az anyagi áldozatokat megtéríteni. A külhoni egyetemjárás szisztematikus tanulmányozása Tonk Sándor nagy visszhangot kiváltó monográfiája után ismét előtérbe került. A pozsonyi, győri, budai és fehérvári káptalan személyi összetételét és képzettségét Köblös József szak-szerűen feldolgozta. Fedeles Tamás monográfiája pedig a késő középkori pécsi káptalan komplex összefoglalását tartalmazza.

A magyar egyházkormányzati és szellemi központ székeskáptalanját ismertető önálló kötet megjelenését a világi és egyházi szakemberek körében is fokozott ér-

deklődés várta. A várakozás azzal magyarázható, hogy Körmendy Kinga a 2002-ben a Studia sorozat 3. köteté-ben kiadott *A kánonjog középkori egyetemi oktatásával és a 15. századi esztergomi vikáriusok olvasmányaival, működésével kapcsolatos kéziratos források az esztergomi egyház 1543 előtti könyvállományában* tanulmánya élénk visszhangot váltott ki a kánonjogászok köré-ben. Az első ismert studens felbukkanása és Esztergom elfoglalása közti időszakot átölelő monográfia számos helyen utal a szerző korábbi két évtizedes kutatásainak eredményeire, melyekben mintaszerűen dokumentálta az egyházi személyek kö-zépkori Esztergomhoz köthető könyvkultúráját. Az Erdő Péter előszavával megjelent könyv bevezetéseként *Szuromi Szabolcs Anzelm A kö-zépkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszüntetésének sajátosságai* című tanulmánya olvas-ható.

Kollányi Ferenc az esztergomi egyházmegye fennál-lásának 900. évfordulójára ordináriusának kérésére tette

közzé a székeskáptalan tagjainak névsorát okleveles források alapján. Az összeállított lista szerint az 1183–1543 között időszakban 690 kanonok tevékenykedett egyházi vagy királyi szolgálatban. Jelen kötet arra a nehéz és összetett feladatra vállalkozik, hogy a középkori esztergomi egyház (ecclesia Strigoniensis) felsőfokú végzettséggel rendelkező kanonokjainak könyvhasználatába részletes betekintést adjon. Célja nem a kanonokok prozopográfiai elemzése, hanem az újonnan kialakult könyvtulajdonosi réteg szakértelmének és műveltségének bemutatása volt. A vizsgált székeskáptalan kiválasztása nem véletlen vagy előzmény nélküli, mivel a szerző az esztergomi középkori könyv- és könyvtártörténet szakavatott ismerőjeként több évtizede végzi a MTA Kézirattár kódextörédek-gyűjteményének gondozását.

A szerző a *Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban* című 1986-ban megjelent munkájával kezdte meg az esztergomi peregrinatio academica adatfeldolgozását. Az akkor ismert források 136 kanonok külföldi egyetemjárását igazolták. Az esztergomi székeskáptalan tagjainak külföldi tanulmányaira sikeres esetben tudományos végzettségükből, a megszerzett címből lehet következtetni. A legtöbb középkori egyetem anyakönyve, ahol magyar diák képzésben részesülhetett, ki van adva, ami az esetek nagy részében csak a beiratkozás tényét rögzíti.

Felsőfokú tanulmányokra vonatkozó közvetlen utalást két fennmaradt középkori forrás tartalmaz. Az egyik a Kollányi Ferenc által közreadott 1397-es vizitációs jegyzőkönyv. A másik késő középkori forrás, a Solymosi László által közzétett *Az esztergomi székesegyház jegyzőkönyve (1500–1502, 1507–1527)*. Solymosi László a jegyzőkönyvi adatok kapcsán megjegyzi, hogy kevés információt nyújtanak kanonokok felsőfokú tanulmányaira és műveltségére.

Annak ellenére, hogy a fejezetekre való felosztás hiánya kissé megnehezíti a könyvben való tájékozódást, a tárgyyszerű közlés miatt az alcím segítségével három jól elkülöníthető részre osztható a szerző gondolatmenete.

Az első egység a kanonokok szigorúan megszabott hierarchikus rendjének általános bemutatása és az egyetemi tanulmányok folytatásának gyakorlata. A káptalan az európai gyakorlatot követve a felsőfokú iskoláztatás intézményes előmozdítása érdekében feloldja a kanonoki rezidencia kötelességet a tanulmányi időszak alatt. Sajátos esztergomi vetületként a Collegium Christi alapítása és könyvtára is ehhez a témakörhöz tartozik, aminek alapvető része az alapító Budai János esztergomi kanonok és barsi főesperes, valamint a többi tag könyveinek kimerítő ismertetése. A szegény családból származott tehetséges növendékeket a Collegium Christi karolta fel, így vált számukra is lehetővé a költséges tanulmányok külföldi végzése. Az Österreichische Nationalbibliothek

(továbbiakban ÖNB) Cod. 1611 jelzetű kézírata belső előzéklapján szereplő könyvtári szám (50) alapján arra lehet következtetni, hogy a Krisztus Kollégium könyvtára legalább 50 kötetet tartalmaz. Az említett kötet kéziratmásolás szempontjából is jelentős emlék, a 14. század közepére datálható kódexben a sajátos másolási módszerrel történt sokszorosításra utaló ún. peciajelek találhatók. Az elnevezés onnan származik, hogy a könyveket peciákra, vagyis ívekre bontották, majd így másolták. Sajnálatos módon a kollégium gyűjteményéből összesen 8 kötet maradt fent, 1 Biblia, 3 teológiai, 2 filozófiai és 2 kánonjogi mű.

A könyv második része a káptalan hierarchikus rendjét követve a kiemelt egyházi hivatalt betöltő személyek tudományos fokozatának megszerzését és az ezzel kapcsolatos javadalomszerzéseket közli. Jelen kötet a korábbi eredményeket jelentősen árnyalja és egyben szisztematikus rendszerbe foglalja. Az egyetemjárt kanonokok száma az eddig ismert 126 főről 177 főre nőtt. További 16 személy esetében bizonytalan, hogy külföldi tanulmányokat folytatott volna. Jelentős létszámgyarapodás elsősorban a Jagelló-korban érhető tetten. Az új forrásközlések és kutatások miatt a korábbi 22 személy helyett 43 fő jegyezhető be az egyetemjárt kanonokok sorai közé. A pontosításoknak köszönhetően a korábbi névsorban szereplő 8 személyt törölni kellett az egyetemjárt kanonokok listájáról.

Az esztergomi székeskáptalan magyar viszonylatban gazdag beneficiumai haszonélvezőik számára lehetőséget biztosítottak akár hosszabb tanulmányok folytatására. A Köblös József által vizsgált káptalanok esetében a külföldi tanulás ideje a kanonokok majd kétharmadánál csak egy év. A káptalan Esztergomban három év után győződik meg személyes meghallgatáson arról, hogy a javadalmas hasznosan tölti képzésének idejét. Ez döntő részben a jártasság és nem a fokozat megszerzésére irányult, mivel a javadalommal tanult 53 kanonok közül 16 szerzett fokozatot. A fokozatok jelölése azonban sem a jegyzőkönyvben, sem az egyéb forrásokban nem következtetés, így a kanonokok tudományos fokozatára csak következtetni lehet, végérvényes megállapításokat levonni nem célszerű. Mivel az egyes egyházi hivatalok túlnyomó részének megengedett érvényes betöltéséhez a kánonjogi jártasság alapfeltétel, ezért nem meglepő, hogy a 177 egyetemjárt kanonok több mint fele jogi tanulmányokat folytatott. Az 1279-es budai zsinat a főesperesek számára nem egyszerűen kánonjogi jártasságot, hanem tudományos végzettséget írt elő. A tisztán egyházi pozitív jogszabály méltányossági alapon tartalmazza azt a kitételt, hogy a szakképzés utólag pótolható annak, aki még nem szerezte meg.

Körmendy Kinga számítása szerint esztergomi javadalommal 53 kanonok folytatott felsőfokú tanulmá-

nyokat, míg 124 kanonok egyetemi tanultsággal került be a káptalanba. Közülük már 82 személy rendelkezett valamilyen korábbi fokozattal. A statisztikai adatok egyértelműen azt mutatják, hogy ebben a rétegben a legnagyobb a jogi végzettséggel rendelkezők aránya. Ugyanakkor az egyházi középréteg meglehetősen nagy távolságtartással kezelte a teológiai felsőfokú műveltséget, mivel ebből nem származott közvetlen megélhetési lehetőség. A többi feldolgozott magyarországi káptalanhoz képest meglehetősen magas a fokozattal bíró esztergomi kanonokok létszáma, különösen a főesperesek esetében. A jogvégzett, fokozattal bíró kanonokok elsősorban helynökként, helynökhelyettesként, kiküldött vagy megbízott bíróként szerepelnek a szentszéki bírásokban.

A tanulmányok időbeli megoszlását vizsgálva a szerző szerint elmondható, hogy „az eredmények összhangban vannak a szakirodalomnak a magyarországi egyetemjárásról tett eddigi megállapításaival”. Az Árpád-korban 18, az Anjouk idejében 34, a Zsigmond-korban 35, Zsigmond utódainak uralkodása alatt 15, Mátyás királysága idejében 24, a Jagellók korában 43, 1527 és 1543 között 8 studens látogatta esztergomi javadalommal az európai egyetemeket. Mivel az esztergomi papság és az államigazgatás között a kezdetektől jelentős kapcsolat van, ezért nem meglepő, hogy királyi szolgálatban 32 egyetemjárt kanonok lát el állami feladatot. A székesegyház szolgálatában 145 kanonok maradt, akik a klasszikus káptalani feladatokat látták el.

A szerző a könyv harmadik részében a saját maga által korábban vizsgált területre vezeti az olvasót, amikor a kanonokok könyvszerzését és könyvtulajdonosságát tárgyalja. A káptalani könyvtárak jelentőségét mutatja az a tény, hogy a 15. századra a leggazdagabb könyvgyűjtemények Magyarországon. Erről tanúskodik a pozsonyi és zágrábi könyvkatalógus 1421-ből és a veszprémi az 1430-as évekből. A könyvhasználat kutatását jelentősen megnehezíti, hogy az esztergomi székesegyházi könyvtárnak nem maradt fenn középkori könyvjegyzéke. Szent Adalbert egyházának középkori könyvállománya 1543-ban a vár török kézre kerülésekor részben elpusztult, részben nyomtalanul szétszóródott. Ez a sajnálatos tény megmagyarázza az esztergomi kultúra és műveltség vizsgálatának nehézségeit. Mindezek ismeretében reális képet nyerhetünk a könyvben szereplő megállapítások és összefüggések értékéről és hiánypótló szerepéről.

Csapodi Csaba 1984-ben tette közzé *A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek* című tanulmányát. Ebben az általa Budai II. gyűjteménynek nevezett kézirat- és nyomtatott könyvanyag

állományát vizsgálva kiemelte az esztergomi vonatkozókat tartalmazó kódexeket és ősnymtatványokat. Az esztergomi egyház 1543 előtti könyvtárából a fennmaradt kéziratok többségét 1686 után Budáról szállították Bécsbe, ahol az Österreichische Nationalbibliothek őrizte meg az utókor számára. A gondos forráskutatás a gyulafehérvári Batthyaneum középkori kódexállományától kezdve kiterjed Bamberg, Pozsony, Kolozsvár, Göttingen, Klosterneuburg, Krak-kó, Madrid, München, New York, Oxford, Párizs, Prága, Salzburg és Zágráb könyvtáaira.

Az esztergomi kanonokok könyvállománya nehezen rekonstruálható. A 177 egyetemjárt kanonok közül 27 könyvposzessor 54 kötete maradt fenn. 15 kanonok 134 kötete egyéb utalásokból ismerhető meg. A szerző becslése szerint az a 135 személy, akire nincs könyvtulajdonosi utalás, legalább 270 kötet birtokosa, mivel a kanonokok egy missáléval és egy breviáriummal rendelkezettek. A breviárium használata az egyetemes jog szerint az imaórák végzése miatt elengedhetetlenül szükséges. A missálé kötelező használatára nincs törvényi előírás, ezért a 135 esztergomi missálé feltételezése túlzónak tűnik. A káptalani liturgikus könyveket az őrkanonok őrizte a sekrestyében.

Az érseki helynökök és helynökhelyetteseik könyvgyűjteménye a legfontosabb jogi könyvekre és szakirodalomra korlátozódik. A könyvhasználat ösztönzésére ezen túlmenő speciális előírás is született. Az I. Esztergomi Zsinat 66. kánonja előírja, hogy minden főesperesnek kánonjogi könyvvel kell rendelkezni: „Ut omnes archidiaconi breviar(i)um canonum habeant.” Az Előszót jegyző Erdő Péter szerint a kanonokok egyházi jogi könyvhasználatára és műveltségére az akkori európai egyetemek színvonalán áll. A székeskáptalani liturgikus, artes és kánonjogi kéziratok emlékek kodikológiai feltárása számos újdonságot tartalmaz. Körmeny megkülönbözteti a helynöki bíróság tagjainak bécsi, padovai és bolognai eredetű könyveit. A szerző a két bizonyítottan esztergomi használatú dekretális kommentárt, a Cod. 4227 és a Cod. 5093 jelzetű kódexeket paleográfiai hasonlóság miatt a bécsi egyetem jogi fakultásán tanuló studensekhez köti. Az ÖNB Cod. 4169 jelzetű kódexben szereplő magyar nyelvű bejegyzésekkel nemcsak a nyelvtörténeti emlékeink gazdagodtak, de az ÖNB 5107, 5051 jelzetű kánonjogi kódexek feljegyzéseikkel a padovai hétköznapi és egyetemi életbe, sőt doktori vizsgába engednek bepillantani. Az ÖNB Cod. 5101, 3959 és 4229 jelzetű kódex pedig a bolognai képzés magas színvonaláról tanúskodik. A kánonjogi jellegű munkák mellett a lelkipásztori kéziratokra, az udvari szolgálatban volt javadalmas kanonokok köny-

veire is kiterjed a szerző figyelme. A kötetben nyomon követhető a humanista műveltség kialakulása és térnyerése is.

A könyv talán legnagyobb gyakorlati értékkel bíró része a kötet végén található Adattár. A példamutató gondossággal összeállított forrásbázis az egyetemet járt kanonokok jelentősebb életrajzi adatait, adott esetben könyveit és szentszéki működésüket tartalmazza. Az Adattárból nyilvánvalóvá válik az esztergomi javadalmások tanultsága és életpályájuk alakulása közötti kapcsolat.

A munkát mutatók, ábrák és táblázatok gazdagítják. A kötetet jól szerkesztett névmutató zárja. A rövidítések

jegyzéke, a felhasznált források és bőséges szakirodalom ellenben a kötet elején található.

Körmenty Kinga Adattárának használata megkerülhetetlen a hazai középkori kánonjogi kutatások számára. Az egyetemjárás és az ehhez kötődő könyvhasználat alapos vizsgálata az esztergomi székeskáptalanról eddig kialakult tudományos képet jelentősen bővíti. Az esztergomi kanonokok szerteágazó egyházi és diplomáciai tevékenysége miatt előre láthatólag a kutatási kör kitér a magyarországi többi egyházmegyére, valamint sok európai könyvtár archívumára.

Jaczkó Sándor

PANDULA ATTILA: Az egykori körmendi herceg Batthyány-Strattmann-féle fegyvertár Testis Temporis - Az idők tanúja 21. Körmend, 2008. 24. p. színes képekkel, forrásmegjelöléssel és bibliográfiával ISBN 1786-1292

A 2003-ban indult színvonalas körmendi tudományos ismeretterjesztő sorozat 21. számában jelent meg Pandula Attila újabb műve. A rövid, frappáns ismertető röviden szól a régi főúri és uralkodói fegyvergyűjteményekről, s egyszersmind elhelyezi közöttük a Batthyány-gyűjteményt. Megállapítja, hogy országos összehasonlításban az előkelő második helyre tehető, s csak az Esterházyak fraknoi gyűjteménye előzte meg. A gyűjtemény keletkezése Batthyány (I.) Ádámgig (1610–1659) vezethető vissza, és természetesen az utódok is folytatták a gyűjtést. Mint hadvezérek és parancsnokok hangsúlyt fektettek arra, hogy mind az általuk vezényelt katonaság, mind az ellenség hadizsákmányként hozzájuk került fegyverzetéből reprezentáns anyagot szedjenek össze. Ahogy az, az egyéb régi gyűjteményeknél is megszokott, korabeli katonai felszerelési tárgyak, egyenruhák, lőszerszámok, tarsolyok is kerültek a gyűjteménybe. Érdekes momentum, hogy elhelyezésük a körmendi várkastélyban alapvetően két helyen, a „magyar fegyvertárban” és az „osztrák fegyvertárban” történt, azaz már különválasztották a magyar és nem magyar fegyvereket. Végig kíséri a szerző a gyűjtemény sorsát, megemlítve többek közt a millenniumi kiállításon betöltött szerepét, és részletesen tárgyalja a gyűjtemény 1945-ös szétválását. Ez a sajnálatos esemény valóban nagyon fontos és meghatározó szerepű volt a gyűjtemény egészét tekintve. Legnagyobb veszteségek a vágófegyvereket, nyergeket, lőtakarókat és tarsolyokat érték, ami érthető, hiszen a szovjet katonaság zsákmányolói a „hozzáértő” kozák lovasság soraiból kerültek ki. A megmaradt anyag különböző nagy országos múzeumi gyűjteményekbe került. A fegyvertár tárgyai nagyrészt a Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárába. Leg-

messzebb talán a pompás csontborítású Zsigmond-kori nyereg és II. Henrik francia király reneszánsz pajzsának 18. századi másolata került, melyek az Amerikai Egyesült Államokba jutottak. A Magyar Nemzeti Múzeumba 359 db puska, 37 db pisztoly, 6 db lakatszerkezet, 9 db alabárd, 1 db lándzsa, 1 db bárd, 4 db kétkezes kard, 46 db sisak, 4 db sodronyos vassapka, 1 db hiányos 16. századi gyermekvért, 9 db mellvas, 6 db hátvas, 10 db vértesztrész, 12 db sodronying, 3 db török lófarkas méltóságjelvény ún. tug, 2 db ij, 1 db tarsoly, 14 db nyereg, 4 db vaskesztyű, 2 db török pajzs, 25 db ágyú minta, lafetta, illetve kerék, 2 db nyereg illetve lőtakaró, 3 db tegez, 1 db töltéstartó, 3 db puskaporos palack, 17 db zabla, 23 db kengyel, 1 db szügyellő, 3 db üstdob került. A gyűjtemény nagyságát jól mutatja, hogy megcsontult állapotban is tekintélyesnek nevezhető, jelentősége így is számottevő. A szerző a különböző gyűjtemények egykori, széthordás előtti állapotát ismerteti röviden. Ennek illusztrálása archív fényképeken történik. Ezekben jól látható a nagy számú vágófegyver (szablyák, egykezes kardok), mely – más gyűjteményekhez hasonlóan – a Batthyány-gyűjteménynek is jelentős részét képezte. Ezek közül sajnos már egy darab sem jutott a Magyar Nemzeti Múzeumba. Legnagyobb számban a lövegfegyverek, azok között is a puskafélék maradtak meg. Érdekes és ritka gyűjtemény a lövegmodellek, azaz az egykori ágyúk kismintáinak gyűjteménye, valamint a török fegyverek. Különlegessége a gyűjteménynek az egyenruhába öltöztetett, a gyermek II. József számára készült játékkatonák. Ezek a trónörököszt nevelő Batthyány Károlytól kerültek a gyűjteménybe. A hiteles korabeli egyenruhába öltöztetett figurák a maguk nevében unikálisak.

A kiadvány nagy erénye a sok és jó minőségű, nagyrészt színes fénykép. Kiemelném közülük a két szép, az országcímer mellett Batthyány-címerekkel díszített, himzett nemesi felkelési zászló (lovassági standár) képét. Jelentős az archív fotók száma is. A borítón látható fotómontázs ugyancsak szép és figyelemfelkeltő.

Bár a munka ismeretterjesztő sorozatban jelent meg, az utolsó oldalon a levéltári, kéziratári, adattári forrá-

sok és bibliográfia felsorolása lehetőséget ad bárkinek a további búvárkodásra. Magam muzeológusként örültem volna a tárgyak – szintén elkészült – rövid katalógusának is, ez azonban a sorozat jellegéből adódóan sajnos terjedelmi okokból kimaradt a műből.

(Ez a rész viszont 2008. végén megjelenik a „Kör-mendi Figyelőben”.)

Szemán Attila

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor*:).

– Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól-ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien-Köln; Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,).

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In’” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In’” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, vé-

gül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettes pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, elterő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövénítés és jegyzetszám-elmelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

VITEK GÁBOR: Fejér vármegyei insurgents zászlók heraldikai vonatkozásai	101
FREDERIK FEDERMAYER: Bán András pozsonyi városbíró családja	111

2. Konferencia

A történelem segédtudományai az Európai Unióban „határok nélkül” (Abaújvecser–Encs, 2008. május 17–18.) (Vitek Gábor)	115
--	-----

Könyvismertetés

MÉSZÁROS M. JÁNOS: Az állatorvos-képzés 1818-tól elhunyt tanárainak és előadóinak sírjai. (Ism.: Pandula Attila)	123
GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (szerk.): Nobilitas 2007 (Ism.: Pandula Attila)	124
RAVASZ ISTVÁN (szerk.), HOLLÓ JÓZSEF (sorozatszerk.): Emlékek a hadak útja mentén II. (Avagy hadtörténelem, kegyelet és társadalom) (Ism.: Pandula Attila)	124
SZEKRÉNYESSY ATTILA: Egy felvidéki kastély hétköznapijai (A sárréti Bujanovics-kastély) (Ism.: Pandula Attila)	125
MEZEY BARNA (szerk.): Jogi kultúra, processzusok, rituálék és szimbólumok (Ism.: Rainer Pál)	125
KÖRMENDY KINGA: Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183–1543 (Ism.: Jaczók Sándor)	126
PANDULA ATTILA: Az egykori körmendi herceg Batthyány–Strattmann-féle fegyvertár (Ism.: Szemán Attila)	129
Előfizetési felhívás	110
Tájékoztató a Szerzőknek	131